

INNBERETNING
OM UTGRAVNINGER I
NES STAVKIRKETUFT

BESKRIVELSE AV UNDERSØKELSENE PÅ NES GAMLE KIRKETUFT I

HALLINGDAL JUNI-JULI 1965.

Virksomhet på kirkegården fra den tid kirken
ble revet inntil utgravningene begyndte.

Juni 27.

Den gamle kirken i Nes ble revet 1864, to år etter at den nye var bygget et stykke lenger sydøst. Materialene fra den revne kirken ble delvis solgt, og noen av dem finnes rundt i bygden. De gamle materialene det har lykket meg å oppspore, har jeg målt og fotografert og beskrevet.

Etter at kirken var revet, ble noen av gravmølene beholdt på den gamle kirkegården, men de fleste er fjernet og mange av dem er gått tapt. Helt inn i dette århundre skal det ha vært bevart en del trekors på plass, men de er alle borte nå. Nå er det bare jernmonumenter og et stenmonument bevart på den gamle kirkegården, og de befinner seg alle på kirkegårdens nordre del. Her står det et kubisk gravmøle av jern, men det må være flyttet til sin nåværende plass i dette århundre. (Antagelig da menighetshuset ble bygget på kirketuften.) En gammel tegning av kirken og kirkegården viser at jerngravmølet tidligere sto rett syd for kirkens søndre ving. De andre bevarte gravmølene har visstnok beholdt sin gamle plass. Det blir riktignok sagt at de skal ha vært flyttet til den nye kirkegården da den ble tatt i bruk, men det er ikke mulig å få noen sikker bekreftelse på dette. Det synes heller ikke særlig sannsynlig at de skulle være flyttet først til den nye og så tilbake til den gamle kirkegården, og mine beste hjemmelsmenn når det gjelder opplysninger om den gamle kirken kjenner ikke til noen slik flytning.

Det har heller ikke vært mulig å bringe på det rene om det har vært foretatt gravlegging på kirkegården etter at kirken ble revet. Ingen av dem jeg har spurt har hørt om noe slikt. Det står nå et menighetshus av tre på støpt grunnmur på den gamle kirkegården rett syd for kirketuften. Da kirkedepartementet ga tillatelse til oppføring av menighetshus

Juni 27.

på den gamle kirkegården i 1926, ble det opplyst at kirkegården ble tillatt nedlagt i 1907, og det må ansees godtgjort at det ikke har forekommet gravlegging her i dette århundret.

En viss planering på kirkegården må ha foregått gjennom tidene. Da kirken var revet, må gravkamrene under gulvene enten ha stått åpne eller være blitt åpnet. Det er ett gravkammer under korgulvet og ett under østre del av skipsgulvet, og i begge ble det konstatert påfylling av nye masser helt ned mot bunnen. Korets gravkammer var oppfylt av store rullesten av den typen som finnes i grunnen her. Ingen av dem bar preg av å ha ligget åpent i dagen i lengre tid, og det er velmest rimelig å anta at det er fylt i gravkammeret da menighetshuset ble bygget. Det ble den gang gravet fundamentgrøfterfor nybygget og en del jordmasser ble flådd av innenfor fundamentene. Man kan neppe ha gjort dette uten å påtreffe store rullesten, og noen av dem er vel blitt fylt i nærmeste beleilige domp, nemlig den gamle kirkes gravkamre. At dette er hendelsesforløpet bekreftes av at stenene som lå i gravkamrene, var dekket av og delvis omgitt av en ren blåleire som ikke finnes i grunnen her, men som er brukt som stubbeloftsfyll i menighetshuset. I leirmassen over og mellom stenene var det også brudd av samme slags sementtaksten som menighetshuset er tekket med.

Øst for kirketuften ser det ut til at det er fylt på omtrent en fot grusjord en gang, og det kan se ut til å være masser som ble tatt ut da menighetshusets grunnarbeider ble utført. I partiet øst for kirketuften er kirkegårdsterrenget noenlunde jevnt og uten gravtuer helt bort til gjerdet mot veien, og det tyder på at dette området, og vel også grunnen som uthuset lengst øst på kirkegården dekker, er planert ut en gang, formodentlig med masser fra menighetshusets grunnarbeider.

I skipets gravkammer var det også en del rullesten, og her var det også leire med brudd av sementtaksten over og mellom stenene som tyder på at gjenfyllingen har funnet sted da menighetshuset ble bygget. Dette gravkammer var imidlertid ikke fullstendig gjenfylt, her var det en forsenkning eller domp i terrenget da gravningen begynte.

I østre del av koret ligger det to store stener som

Juni 27.

raget opp over gressbakken. Øst for dem lå det et tynt lag med ren, grov sand som kan være støpesand og som kan skrive seg fra byggingen av menighetshuset. Sandlaget lå rett under gresstorven og dekket et eldre gresstorvlag som igjen dekket den stenfyll vi har på dette sted og som har ligget under gulvene i kirkens tid.

Sakristiet var fylt med nyere tids fyllmasser, bl.a. stentøy fra dette århundre og en mynt fra århundreskiftet. Fyllmassene er bare delvis tatt opp. De inneholder noe knokkeldeler, men det kan ikke være satt ned begravelser her i den tid sakristiet har stått, dertil er det for kort øst-vest. Det må være godtgjort at massene i sakristiet er kommet dit i dette århundre.

Det må være fjernet adskillig sten fra kirketomten etter at kirken ble revet, for det som er kommet for dagen ved utgravningen av kirketuften, må oppfattes som en underlagsfylling (fundament) for kirkens svillmurer, grunnmurer og bjelkelag. Av egentlige grunnmurer for den revne kirken kan det knapt nok pekes på en eneste sten, bortsett fra i våpenhuset og sakristiet, hvor grunnmurene er noenlunde bevart. De stenfyllinger og fundamenter som er lagt i dagen, må oppfattes som underlag for de stenrader som man må tenke seg har båret sviller og bjelkelag. Med den mangel på god sten til muring som det er her i Nes, er det trolig at hvis det har ligget rader av gode muresten rett i dagen, da kirken var revet, ville den være ettertraktet og er vel fjernet til andre byggeplasser.

Etter at kirken var revet er ikke bare grunnmurene fjernet, men det må også være rotet en del i selve kirketuften. ⁶³En del mynter som innkam til Myntkabinettet etter kirkerivningen, tyder på dette, og det bekreftes av de mange gjenstander fra nyere tid som nå er funnet helt ned på stenene som tilhører stenfyllingene for grunnmurene og gulvene.

De her anførte iakttagelser gir følgende bilde av hva som er hendt med kirketuften og kirkegården i tiden etter at kirken er revet. I partiet øst for kirketuften er kirkegården blitt opp-planert, slik at terrenget her er noenlunde jevnt i den østre del av kirkegården. Her er det også ført opp

Juni 27.

et uthus av tre. I kirkegårdens søndre del ligger gravtuene tydelig, slik det pleier å være på gamle kirkegårder, og slik må det vel ha vært over resten av kirkegården også. Nord og vest for kirketuften er kirkegården også såvidt jevn at det vel må ha vært foretatt en planering her. Som nevnt kan det tenkes at noe av planeringen har funnet sted da menighetshuset ble bygget. Fra menighetshusets nordinngang er det også fylt opp og planert for en vei til den treport som har stått i kirkegårdens nordvestre del og som det nå bare står to portstolper tilbake av. Veien er ca. 2 m. bred og har hårdstampet grusdekke og går over sydvestre hjørne av kirketuftens skip og våpenhus. Under siste krig disponerte tyske soldater menighetshuset en tid, og da ble det anlagt en stensatt vei fra bislaget på menighetshusets nordgavl mot øst og rundt husets nordhjørne og videre sydover langs østveggen.

Kirkegårdsmuren er delvis revet fullstendig, delvis står den bevart i utrast tilstand. Kirketuften ligger i nordvestre del av kirkegården og kirkegårdens bevarte murer følger ikke kirkens retning. Mot vest begrenses kirkegården av en delvis utrast tørmur som mot syd avviker noe østover fra nord-syd-retningen. I syd danner den vinkel med kirkegårdsmur av samme karakter som mot øst avviker noe nordover fra øst-vest-retningen. Grovt regnet kan man si at disse to murer danner rett vinkel med hverandre og begrenser kirkegården mot vest og syd. Kirketuften viser at kirken ikke har vært nøyaktig orientert. Midtaksen har østover avveket noe mot syd. Søndre kirkegårdsmur er avbrutt mot øst ca. 2 m. fra den gamle veien som kommer fra syd-sydøst og går videre ca. 15. m. i samme retning før den bøyer mot øst inn på tunet til Øies pensjonat. Det er uklart om kirkegårdsmuren har fortsatt på østsiden av veien eller om den har vinklet mot nord-nordøst og fulgt veiens vestside. Fra det punkt der veien bøyer inn på tunet til Øies pensjonat, går det en smal vei mot nordvest til Rukkedalsveien nordvest for kirkegården. På nordsiden av den smale veien ligger pensjonatets uthus; på sydsiden er kirkegården. Det ligger gravmæler helt inne i veikanten, og det er en kjent sak at kirkegården har fortsatt mot nord, der veien nå går. Det er imidlertid uklart hvor langt mot nord kirkegården har gått. Kirkegårdsmuren på kirkegårdens vestside er brutt ca. 10 m. fra Rukkedalsveien og det er uklart hvordan muren har fortsatt

Jun. 27, videre, men en gammel tegning viser at det sto en overdekket treport her omtrent på det sted hvor portstolpene for den senere treport enda står. Det ser derfor ut til at kirkegårds- muren har bøyet av etter en kurve mot øst, og terrenget kan gi visse holdepunkter. Det står nå rester av et trestakitt som begrenser den nåværende kirkegård mot veien i nord og nordøst. Det må ha vært en 6-8 m. bred plass mellom kirke- gårdsporten og Rukkedalsveien, og det er vel her kirkebakken har vært.

Selve kirketuften må ha ligget med grunnmurene over de bevarte stenfyllinger i den første tiden etter at kirken var revet, men grunnmurstenene må man regne med er fjernet etter hvert. Om gravkamrene lå som åpne groper under kirkens gulv da kirken ble revet, eller om de ble utgravet og tømt for de noenlunde bevarte kister, er uklart, men at man har vært så å si til bunde i begge gravkamre etter kirkens tid, er klart, og at den gjenfylling av dem som vi nå har fjernet, skriver seg fra den tid da menighetshuset ble bygget, synes også å være godt gjort. Som nevnt har jeg oppfattet de masser som inneholder brudd av sementtaksten av menighetshusets type som fyllmasse fra menighetshusets tid, og disse går helt ned til bunnen av gravkamrene. Disse massene inneholder dessuten rester av blikkbokser, moderne stentøy o.l. Som veileder når det gjelder å finne det nivå av kirketuften som lå i dagen da kirken ble revet, har vi benyttet takskiferavfall. I den siste tiden kirken sto, var den tekket med skifer, mens takene enda ut i 1700-årene hadde spondekning ifølge kirkeregnskapene. Skifer- tekningen må altså være kommet på kirken i dens siste hundre- årsperiode, og ved rivningen må en del av den være slått i stykker. Den blågrå til blågrønne skiferen skiller seg markert ut fra det lokale stenmaterialet på tuften, og ettersom store deler av tuften dekkes av skiferavfall, forsegler dette de lag som lå før kirken ble revet. Dette har gjort det mulig for oss å skrelle av lagene til og med de skiferholdige, som må være avsatt etter at kirken ble revet. Det viser seg da at vi kommer ned på kirkens stenfyllinger og fundamenter, som viser at det ikke lå tilbake jordlag eller gulvlag over disse da kirken var revet.

Juni 30.

Utgravningen.

Utgravningene i kirketuften begynte tirsdag 1. juni med to hjelpere: Harald Smette og Arvid Solheim. 2. juni begynte Tollef Mathismoen og 3. juni Erik Johnsen og Herbjørn Rukke. Den siste sluttet to dager senere, og Knut Even Solheim begynte mandag 14. juni. Torsdag 24. juni var arbeidet nådd så langt at Erik Johnsen og Knut Even Solheim ble sagt opp. Samtidig begynte Harald Smette og Arvid Solheim å felle noen av grantrærne langs innsiden av kirkegårdsmuren i vest og syd etter at det var blitt vedtatt at kirkegårdsmurene her skal gjenreisses og kirkegården istandsettes parkmessig. De grantrær som skal felles, var felt og kappet opp i løpet av lørdag 26. juni, og mandag 28. juni begynte Harald Smette og Arvid Solheim å kjøre frem sten til reparasjon av kirkegårdsmuren fra et stengjerde ved riksveien nord i bygden. Siden fredag 25. juni har jeg gravet, målt og nivellert med Tollef Mathismoen til hjelp.

Felling av trær på kirketuften.

Da utgravningsarbeidet begynte, var kirketuften nesten fullstendig dekket med gresstorv, men oppstikkende sten og terrengformasjonen røbet likevel hovedleddene i kirkens grunnplan, som kjennes fra G.A. Bulls oppmåling av kirken før den ble revet. Over søndre del av skipet sto det en stor bjerk, rett nord for skipet sto det to store bjerker og over korets nordside en anselig rogn. Denne var knuget av de to bjerkene vestenfor og var begynt å visne i vestsiden av kronen. Den store bjerken over skipets søndre del hadde kløftet seg i to hovedgrener. Den søndre var død og var saget ned tidligere, men råten hadde bredd seg til nordre gren, så treet var dømt til å dø om få år. De to bjerkene på skipets nordside er derimot tilsynelatende friske, og de er en prydd for kirkegården og bør bli stående.

Fellingen av rognen og bjerken var kompliserte arbeider fordi vi ville fjerne røttene, som hadde vokset seg inn i stenfyllingene og fundamentene og delvis sprengt ut en del av stenene. Det ble gravet omhyggelig rundt hovedroten samtidig med at rotgrenene ble kuttet, men det forhindret ikke at de jordmassene nærmest roten som ikke allerede var forstyrret, måtte fjernes under ugunstige forhold. Rognen, som viste seg

Juni 30. Å stå på fundamentene for korets nordmur, hadde sprengt vekk noen av stenene, og et par trakk den med seg da den ble felt. Stort sett må man si at det viktigste punkt, korets nordøstre hjørne med apsidens tilhugning og til koret, var ødelagt av rognen. Dens størrelse viste seg å ha ca. 75 årringer.

Fellingen av bjerken som sto over skipets søndre del medførte større inngrep i grunnen. Røttene var vidt forgrenet og kraftige. Heldigvis sto ikke bjerken over noen av murene, men hadde sitt største rotsystem ned i søndre del av skipets gravkammer. For å få hugget over røttene ble det gravet noe ned i grunnen under lagene fra kirkens rivning, og vest, syd og øst for hovedroten ble det enkelte steder påvist delvis oppsprengte partier av et brannlag, som senere skulle vise seg å dekke store deler av kirketuften. Det var også nødvendig å grave noe i gravkammeret under bjerken, og her ble det påvist to begravelser som syntes å ligge noenlunde intakt rett under treet, den ene ca. 30 cm. under den andre. Begge hadde trekister, og da treet falt (mot nord) fulgte deler av begge gravene med rotsystemet og kunne graves ut etter at de var stilt på kant. Det er ikke klart om brannlaget har gått inn over gravkammeret. Det ble bare konstatert på siden av gravkammeret. Røttene har omkalfatret massene såvidt meget at det ikke var mulig å påvise lagdeling inntil og under treet, bare lokale skikt av trekull. Røttene har også gått inn i sydmuren for skipet og har sprengt noen av stenene ut mot syd. Bjerken var ca. 70 cm. i tvermål ca. 1 m. over terreng; det var for råttent til at årringene kunne telles, men det kan vel ikke være meget mindre enn 101 år, som det er siden kirken ble bygd.

Fjerning av gresstorv.

Utgravningen begynte med at gresstorven som dekket så å si hele kirketuften ble stukket av i tynne flak og ristet ut for løs jord. Det viste seg nemlig at det lå smågjenstander og mynter helt oppe i gressroten, delvis helt moderne ting.

Gravkamrene.

Dermed ble utgravningen av gravkamrene påbegynt. Skipets gravkammer var betydelig skadet i søndre del av bjerken og arbeidene med fellingen av den, men nordre del var noenlunde uskadd.

Juni 30.

Denne del av gravkammeret var ikke fullstendig gjenfylt, og før utgravningen var det en ca. 2 m. bred senkning nord for bjerken; senkningen var ca. 40 cm. dyp. Som nevnt var gravkammeret gjenfylt med masser som synes å være kommet dit i forbindelse med byggingen av menighetshuset. Disse masser ble fjernet; til og med de store rullestener. Mellom og under rullestenene lå det adskillige knokkeldeler. 6 kranier lå samlet i en haug, og ved det ene kraniet lå en nokså defekt kalott av gullinvirket stoff; den har vel sittet på kraniet da det ble lagt hit. Slik knokkeldelene og kraniene finnes, må de være lagt en gang etter at kirken ble revet; enten må gravkammerets bevarte kister være tatt opp og eventuelt satt ned på kirkegården den gang kirken ble revet, eller så må det senere (og senest ved byggingen av menighetshuset) være foretatt en opprydding i gravkammeret.

I nordre del av skipets gravkammer lå det tilbake rester av et skjelett som ikke har vært flyttet eller forstyrret, men hvis hode og føtter var blitt fjernet. Skjelettet lå på oppråtnet treverk med lengdestruktur øst-vest; enten er det bunnen i en kiste eller en bære. Treverket lå direkte på naturbakken som går skrått opp mot nord og gjør at skjelettet har ligget skrått, hellende mot ^{syd} ~~nord~~. Naturbakken har nivå på + 21 målt ut fra vårt horisontalplan. Denne begravelsen har altså vært satt ned i nordre del av gravkammeret direkte på naturbakken, som er noe ujevnt avgravet i bunnen av gravkammeret og faller av mot syd og har sitt dypeste punkt i midten hvor det går ned til ca. + 15 under horisontalplanet. Her, midt i gravkammeret, lå det små rester av treverk som enten har vært kistebunn eller bære og som hadde struktur øst-vest. Av knokler var det ingen i behold på plass.

Lengst syd i gravkammeret, under bjerken, har det som nevnt vært to kistebegravelser som delvis fulgte med rot-systemet da bjerken falt. Den underste har etterlatt seg spor og avtrykk av bunnen og litt treverk i +12 - +15. Den har hatt en avvikelse fra kirkens lengdeakse idet østenden har vært dreiet mot syd. Kisten har ligget i en utvidelse av gravkammeret mot sydvest. Ca. 30 cm. over den og litt nordenfor har det ligget en annen kistebegravelse som i sin helhet er gått med ved fellingen av bjerken.

Juni 30.

Mellom den dypestliggende kisten midt i gravkammeret og de to i søndre del har naturbakken gått opp i en rygg. Den er noe nedbrudt nå, men sammen med formen på gravkammeret viser den at det egentlig har vært to gravkamre under skipet, men at disse har skåret seg noe inn i hverandre. Det synes bare å være det nordre av disse som har vært tømt og fylt med senere masser, mens det søndre gravkammer har vært noenlunde intakt inntil bjerkens røtter begynte å omkalfatre det. Etter at gravkammeret først er tømt for nyere tiders fyll og så for gravfyll og rester av kister og knokler, står de som noe ujevne ca. 1 m. dype nedgravninger. Sidene er ujevnt skåret, delvis loddrett, ned i den faste naturbakken.

Det er tvilsomt om det vi her har kalt gravkamre kan forsvare en slik betegnelse. Det ser ut til at det er satt begravelser ned i jorden under kirkegulvet. Det er ikke anlagt noe gravkammer, men ser mer ut til å være gravet en ny grav hver gang det ble aktuelt og at det så må være fylt jord over for hver gang. Slik må det i alle fall ha foregått i søndre del, hvor to kister sto i kompakt jord, den ene over den andre. I nordre del er det vanskeligere å avgjøre det, da det her var nyere fyllmasser helt til bunds. Når det ikke har vært anlagte gravkamre, men når gravene likevel er blitt konsentrert i dette området, må årsaken være at denne del av gulvet lettere lot seg åpne enn de andre, så gravenes plass kan vel derfor fortelle noe om skipets disponering og innredning.

Korets gravkammer ligger i vestre del av koret. Her ble nyere tiders gjenfylling fjernet til og med de store rullestenene bortsett fra en meget tung, som er latt tilbake. Gravkammeret i koret har mer preg av et bevisst anlagt kammer enn skipets, selv om sidene i korets gravkammer heller ikke er murt, men består av naturbakken som er avskåret noenlunde loddrett. Bunnen er noenlunde plan, men også her kan det skjeldnes mellom individuelle graver og forsenkninger for kister.

I nordre del av korets gravkammer lå det rester av en kistebegravelse. I nordøstre hjørne fantes rester av kister med hjørnebeslag av jern utsmidd i hjerteform. Oppmorknede rester av kistebunnen fantes også i gravkammerets nordside, og på den skjøre og delvis oppsmuldrede rester av knokler, noe av begge ben og bekkenet samt løse ribben

Juni 30.

og enkelte hvirvler, men alt var omhyggelig flatklemt av de store stener som har dekket dem i senere tider.

I midtre del av korets gravkammer var det mulig å adskille spor etter to forskjellige kistebunner som var omtrent fullstendig forsvunnet. Inntil gravkammerets sydside lå bunnen av en omhyggelig beslått trekiste. Alle fire hjørner har hatt hjørnebeslag utsmidd i hjerteform som har korrespondert med vinkeljern på hjørnenes innsider. Vinkeljernene innve dig består av flattjern som har vært naglet til kistens innside, men de utvendige hjørnebeslag har vært naglet til utsiden. Dessuten har kisten to bunnbeslag som går tvers over bunnens underside med 124 cm. avstand og har endene bøyet opp langs kistesidene, hvor de har endene utsmidd i hjerteform.

Korets gravkammer har altså hatt noen deler av kistebegravelsene bevart, men det er åpenbart at deler av begravelsene er fjernet. Det er uklart når dette er skjedd, og det er likeledes uklart om dette har fungert som et åpent gravkammer som har vært anlagt under ett og har stått åpent under korgulvet, eller om det er fremkommet som individuelle nedgravninger for enkeltgraver som er blitt fylt etter at kisten er satt ned. Bunnen i gravkammeret ligger på ca. \pm 0 og ca. 60 cm. under stenfyllingen som omgir det.

Sakristiet.

Foruten gravkamrene er også området innenfor sakristiet ~~og~~ oppfylt av nyere fyllmasser. Her er det imidlertid en renere fyll enn i gravkamrene, mest en grå noe uren grusjord med noen knokkeldeler, men uten spor etter begravelser. Vi har innskrenket oss til å få kontakt med å gå gjennom fyllen i sakristiets vestre del, hvor vi har avdekket naturbakkens overkant, som består av brun torvjord og som går inn under apsidens østmur og faller temmelig sterkt av mot øst. Ca. 1 m. øst for apsidens grunnmur er naturbakken gjennomskåret noe ujevnt, antagelig for kirkegårdens graver. Ved avgraving av gresstorv og fyllmasser fra riving av kirken både på korets og skipets sider er det også påvist graver som begrenser det arkeologiske felt stort sett til de stenfylte partier som angir grunnmurene for den eldste del av kirken.

Våpenhuset.

Vest for skipets fundamenter er fundamentene for

Juni 30

våpenhuset lagt i dagen. De består av noenlunde sammenhengende stenrader som bare så vidt var dekket av gresstorv.

Stavkirkens fundamenter.

Etter at gresstorven er fjernet og gravkamrene er tømt, er det tydeligvis ikke andre nedgravninger å se spor etter som tilhører stavkirkens tid. Det ser heller ikke ut til å være fundamenter bevart over andre områder enn de som skip, kor, apsis, sakristi og våpenhus har dekket. Fundamentene og stenpakningene konsentrerer seg om kirkens gamle deler: Skip, kor og apsis, og innenfor disse områder er det blitt rensset omhyggelig over og mellom stenene. Det kan skjeldnes mellom forskjellige kategorier av stenanlegg: Planering av knyttnevestore til kålhodestore rullesten under gulvene, grøfter fylt med sten av samme dimensjon, og enkelte rader med større stener. Opprenskningen har også vist at det brannlag som ble observert ved fellingen av bjerken, finnes over store deler av kirketuften, og det er også blitt klart at brannlaget danner et skille mellom sten som har ligget dengang brannen herjet og førte til at mange stener sprakk eller skallet av - og stener som er fylt på eller lagt ut over tuften etter brannens tid. Det ser m.a.o. ut til at vi må regne med to bygninger på tuften, og at den bygningen som sto her før den kjente stavkirkens tid, er brent ned.

Innen vi gikk videre med undersøkelsene, ble det tegnet en plan av hele tuften med alle stener inntegnet og alle hittil funne spor angitt. Nivellementer ble påført tegningen som er utført på millimeterpapir i målestokk 1:20.

Befrikk for senere tiders jordlag og fyll viser altså kirketuften spor etter bygningsfundamenter som tilhører to bygninger. Den eldste grunnmuren av store, delvis brannskadde stener dekkes av et brannlag som igjen dekkes av stenfylling for en senere oppført bygning som er identisk med den stavkirken som ble revet i 1864 etter at den hadde fått enkelte tilbygg i 1600- og 1700-årene. Vi har dernest fjernet noen av de stenene som tilhører den siste kirkes periode og som har ligget som en planering under gulvene. Hensikten er å avdekke brannlaget og få mer rede på den eldre bygningen. På den annen side har vi i bestrebelsene på dette ikke fjernet mer av den siste kirkes stenfundamenter og stenfyllinger enn det vi har funnet nødvendig.

Jul 7.

Utgravningene er avsluttet idag og planeringen og konserveringen av kirketuften tar til. Det er blitt klart at det har stått en eldre kirke på tuften forut for den kjente stavkirken som ble revet. Den eldre kirken er brent. Den har hatt grunnmurer som delvis er bevart. De viser at den eldre kirken har hatt sviller, og den har vel vært av den konstruksjonsform som kjennes fra bevarte stavkirker med veggen hvilende på sviller, (altså ikke satt ned i jorden.) Av grunnmurene for den brente kirken er bare noen tilbake. Det er en stenrad innenfor og delvis under fundamentene for den senere kirkes skips nordmur. Vestmuren for den eldre kirke har etterlatt seg stenrader innenfor den senere kirkes vestveggs fundamenter. I syd i skipet synes den eldre kirkes sydvegg å ha ligget på samme sted som den yngres. I koret er deler av en stenrad for den brente kirkes nordvegg bevart, men ellers er det vanskelig å få tak på fundamenter som tilhører den brente kirkes kor. I nordre del av skipet er det påvist at det er graver som etter alt å dømme går under den brente kirkes stenrader og altså må være eldre enn den og altså må indikere at det har stått en eldre kirke like i nærheten før den brente kirken ble reist. I det følgende vil jeg gi en beskrivelse av den brente og den senere kirkes fundamenter.

Den siste kirkes fundamenter.

Den siste kirkes fundamenter er noenlunde klare hva skipet angår. Ved fundamenteringen av vesthjørnene i skipet er det tydeligvis gravet en grøft eller et hull som er fylt med rullesten av størrelse fra knyttneve til kålhode. Både i nordre og søndre hjørne kan grensen for grøftens nedgravning følges i visse partier. Her viser det seg at grøften har brutt brannlaget som altså må ha dekket området før grøften ble gravet og viser at den er yngre enn brannen. De stenfylte grøftene, som angir vesthjørnene i den yngste stavkirkens skip, har sin vestbegrensning ca. 3 m. vestenfor den brente kirkes vestveggs stenrader, og synes å gå derfra i østlig retning inn mot sporene etter den eldre kirkes grunnmurer.

Nordveggen.

Fundamentene for den siste kirkes nordvegg kan følges videre mot øst som en ca. 1 m. bred stenfylling som går på nordsiden av og delvis inn over stenraden med brannspor som angir veggflukten for den brente kirkes nordvegg. Angitt med oppmålingens koordinater har stenfyllingen/grøften sin

Juli 7. Vestgrense i ca. 4.2x og kan følges til 13.5 x. Hele veien består, den av rullesten av størrelse fra knyttneve til kålhode som ligger som ligger som ligg fylling med sand og jord blandet med skif og steinerne all over og mellom stenene.

Stenfyllingen er blitt opp i en m. lengde i avsnittet 12x -13x og her er det tydelig at brannlaget, som tydeligvis har ligget stigende mot syd, inn mot nordsiden av stenraden for den brente kirkes nordvegg, er blitt gravet vekk sammen med noe av massen under da stenfyllingen for den nye kirken ble anlagt. Stenfyllingen har ca. 1. m. bredde og ca. 30 cm. dybde på det dypeste. Brannlaget har som sagt gått stigende inn mot nordsiden av den brente kirkes stenrad, men er blitt avbrudt for stenfyllingen ca. 40 cm. nord for stenraden og mangler over et ca. 80 cm. bredt område. Helt inne ved stenraden er brannlaget ca. 10 cm. tykt, men avtar i tykkelse til ca. 3-4 cm. 40 cm. fra stenraden. Stenraden synes å ligge på samme nivå som brannlaget, som altså går opp over stenradens sider og delvis inn over den. Ved å skrape vekk brannlaget som består av trekull, sot og aske i partiet nærmest stenradens nordside, kommer et lag med mørken brungul treflis frem. Det har et par cm. tykkelse og går noenlunde vannrett i det stykket det er blottlagt og fortsetter inn under stenraden. Det har altså ligget noe treflis langs og delvis inn under nordveggen i den brente kirken. At brannen har vært kraftig, fremgår av at stenradens stener er svært sprukne og brannlaget karakteriseres av istykkerbrente småsten og store mengder kvartskrystaller fra istykkerbrent sten som gir brannlaget rimgrå farveislet og skarpkornet konsistens.

Vestveggen.

Vestveggen i den siste kirkes skip angis som nevnt av stenfyllingene i hjørnene som er lagt i grøft. Resten av vestveggen synes å ha vært på større flate stener som senere er fjernet, men som har avsatt avtrykk i grunnen. Ved en omhyggelig avrensning ned på brannlaget i vestre del av skipet fremtrer avtrykkene av stenene som lokale groper og ^{vise} at brannlaget først er blitt fjernet. Det ligger en stor, flat sten tilbake, sentrert i skipets midtakse. Denne stenen var synlig også før gressroten ble slådd av, og om denne stenen het det at dette var dørhellen i gamlekirken. Det kan godt ha vært tilfelle, og det kan se ut til at den har stukket noe frem vestenfor vestveggenes grunn, slik hellen ligger i forhold til sporene etter resten av stenraden.

Juli 7.

Vest for "dørhellen" er det stensatt med små og noe større flate stener hvis overflate er avrenset nøye. Stensetningen ligger litt lavere enn "dørhellen" og synes å ha dannet en planering foran vestportalen i tiden før våpenhuset ble bygget. De masser som våpenhusets stener lå i og korresponderende med, gikk inn over stensetningen.

Terrenget nordⁿenfor og sønnenfor stensetningen viser ved avrensning å bestå av en mørk brun sjokoladefarvet jord, som er sterkt humusholdig, og har en markert overflate som synes å ha dannet terreng en tid. Overflaten er rik på tjære, som har bundet treflis og gress og torvjord sammen til en tett masse. Den dekker brannlaget, og er altså avsatt i den siste kirkes tid. - Mot øst avsluttes denne overflaten mot gropene eller avtrykkene etter de stener som antas å ha båret vestveggenes sviller i den siste kirken. Disse avtrykkene er særlig tydelige syd for "dørhellen". Her er avtrykkene delvis meget presise med bunn og sider, og det sjokoladebrune laget med gressrot og treflis forstenet i tjære bøyer enkelte steder opp inn mot avtrykkene og danner en brem som viser at de er avsatt mens stenene lå på plass; stenene må også ha stukket noe opp over terrenget.

Nord for en jordfast sten som har sin nordside ca. 2 m. nord for "dørhellen", er det en nedgravning som henger sammen med hjørnededgravningen og er fylt med sten. Vestsiden av nedgravningen er fulgt mot nord noe over 1 m. fra den jordfaste stenen, og her er den sjokoladebrune overflaten, med gressrot og treflis som er innstøpt i tjære, avsluttet med en oppkragende brem langs kanten av nedgravningen. Den har altså vært fylt av sten som har gått noe opp over samtidig terreng og båret vestveggenes svill. Tjæren er vel dryppet fra kirkeveggen i den tid den siste kirken sto.

Innenfor vestveggenes flukt er det spor etter søl med tjære over brannlaget. Ved en opprensning av partiet mellom sporene av den brente og den siste kirkes vestvegg er det blottlagt store flater av et fast avbundet lag som har tjære som bindemiddel. Laget inneholder gressrot og noe treflis og danner en fast og plan, men sterkt krakelert skorpe som delvis lar seg finkoste til noenlunde jevne flater som ligger ca. 10 cm. lavere enn "dørhellen". Under laget ligger det rester av brannlaget de steder hvor vi har hatt anledning til å undersøke. I et ca. 1 m² stort parti i nordre del ^{er} av det

Juli 7.

faste tjærelaget bevart. I krakelert og delvis oppløst tilstand fortsetter laget inn mot og delvis inn over stenfyllingen som er lagt opp for nordvesthjørnet av den siste kirken. Tjæresølet er altså avsatt etter at brannlaget ble avsatt, men også etter at stenfyllingen for den siste kirken ble lagt opp, med andre ord, mens kirken sto. Det kan neppe være slik at tjærelaget angir gulvnivået, slik at kirken har hatt jordgulv - avrettet med tjære. Gulvet må ha ligget høyere, og vi vet at det var av tre. Tjærelaget må være dannet ved at det er sølt tjære i vestre del av skipet og at den er rent ned mellom gulvplankene og har avsatt seg på terrenget under kirken, som må ha vært noenlunne plant og jevnt.

Sydveggen.

Sydveggen i den siste kirken har etterlatt seg stenfyllinger og fundamenter som kan følges noenlunne sammenhengende fra ca. 4.0 x i vest til ca. 13.5 i øst, men sporene etter denne veggen er av en noe annen karakter enn nordveggens. Vestre del er riktignok som i nord anlagt med stenfylling i en grøft som har brutt brannlaget. Den stenfylte nedgravningen opphører i ca. 6.6 x og herfra til 7.3 x går brannlaget helt og ubeskåret tvers over veggflukten. I 7.3.x begynner en rad med store stener som danner en noenlunne klar veggflukt ~~mot~~ går mot øst til ca. 13.5 x og Noen av stenene er sprengt noe ut mot syd av bjerkerøttene. Stenraden ligger på og synes delvis å være gravet ned i brannlaget, som faller bratt av mot syd i det området som stenene dekker. En del av stenene i stenraden er sterkt brannskadet og oppsprukket. Likevel synes de å være flyttet eller kanskje heller skubbet noe ut mot syd for å tjene som grunnmur for den nye kirken. Det tyder på at den brente kirken har hatt sin sydmur liggende noe nordligere, kanskje ca. $\frac{1}{2}$ m. nordenfor den nåværende stenrad. Da ville grunnmuren ha ligget noenlunne på høyden av den ryggen som naturbakken danner her i øst-vestlig retning, og her ligger det også en og annen stor brannskadet sten tilbake, i vestre del bl.a. en som er såvidt sprukket at den ikke ville kunne flyttes hel. Brannlaget er altså noe omrotet i sydveggens område, antagelig som følge av at den brente kirkes grunnmurmateriale er blitt brukt omigjen etterat veggflukten er forskjøvet noe ut mot syd. Vi har bare fjernet løse brannmasser

Juli 7.

mellom stenene ned på brannlagets fastere deler, som dekker den sjokoladebrune humusjorden med gressrot. I syd er det ikke stenfylling på samme måte som for nordveggen, selv om det nok ligger noen mindre mellom de større stenene som danner stenradene, rullesten av samme type som de som utgjør stenfyllingen under nordveggen.

Svalganger.

Umiddelbart inntil sydsiden av stenraden som angir sydveggen i den siste kirkes skip er det så å si en sammenhengende rad av graver som har brutt brannlaget og altså hører til den siste kirkes tid. Når gravene går så tett inn på veggen, kan det ikke ha vært sval foran sydveggen, i alle fall ikke alltid. Brannlaget fortsetter mot syd i de partier hvordet ikke er graver, men avtar her i tykkelse til tynne sotlag. Brannlaget dekker det sjokoladebrune humuslaget som inneholder gressstorv og treflis og iblandt noe tjære og utgjør gressbakken den gang den brente kirken sto. Som nevnt har denne en viss stigning inn mot kirken både i syd og nord og viser at kirken har ligget ubetydelig høyere enn kirkegården omkring. Enten må det ha vært en liten naturlig høyde der skipet fikk sin plass, eller så er det gravet av noe på utsiden av kirken, eventuelt i forbindelse med begravelser langs langveggene. Den brente kirkes skip har nemlig ikke hatt oppfylte masser under langveggens stenrader, De har ligget på den faste og rene gulbrune sand og grus som danner naturbakke på stedet, og som gress^sbakken dekker direkte på utsiden av stenradene.

Juli 7.

Nord for stenfyllingen som angir skipets nordvegg i den siste kirken er det et 1 m. bredt felt hvor senere overflatefyll og gresstorv ligger direkte på brannlaget som går ubrutt av graver eller anlegg fra tiden etter at brannen gikk. ^{Videre mot} ~~Met~~ nord er imidlertid brannlaget avbrutt av graver. Siden det ca. 1 m. brede partiet er bevart uten graver langs skipets nordside, kunne det tyde på at skipet har hatt sval på nordsiden.

Tverrvingene.

Skipet hadde en ving mot nord som var tilføyet i senere tid. Vi har fjernet gresstorven i et område fra ca. 6 x til ca. 14 x og mot nord til ca. 5 m. nord for skipets nordvegg, men innenfor dette område er det ikke funnet noe som kan tolkes som spor etter byggverk. Det ser ut til at hele partiet har vært omgravet etter at kirken var revet. Vi treffer på en fylling med sten og grus og jord og litt avfall med gjenstander fra dette århundre. Vi har gravet opptil 1 m. ned i fyllen uten å komme gjennom den, men da den åpenbart er meget sen og har ødelagt eventuelle spor av vingen, har vi ikke funnet det heldig å fortsette utgravningen her. De to store bjerkene nord for østre del av skipet har et vidt forgrenet rotsystem som måtte beskjøres vesentlig om vi skulle kunne foreta en planmessig utgravning. Vi kan derfor ikke forklare hva som er skjedd her i nord, bortsett fra at inngrepene i terrenget hører til i de siste 100 år. Om det har vært graver eller gravkammer under nordre ving, så har vi ikke sett sikre spor etter det. Det kan tenkes at det har vært satt ned begravelser her etter at kirken ble revet, men vi har ikke sikker lokalisering av slike graver heller, og fyllingsmassene tyder mer på en oppfylling. Kanskje har kirkegården falt såvidt meget av nord for kirken at det var nødvendig med en opp-planering da kirkegården ble mer trukket inn i beferdet område, enten dømenighetshuset ble bygget eller da veien langs nordsiden av kirkegården fikk sin nåværende tracé. Dette skulle da ha medført at gravmølene som nå står på denne del av kirkegården, enten er hevet opp eller flyttet dit i forbindelse med den eventuelle opp-planeringen.

Søndre ving, som ble bygget ut fra østre del av skipets sydside i senere århundrer, må ha strukket seg inn i det parti som er berørt av byggingen av menighetshuset. Rundt menighetshusets nord- og østsider er det som nevnt laget en

Juli 7.

ca. 2 m. bred stensatt vei i den tid tyske soldater hadde besatt bygget i siste krig. Ved den anledning kan noe av grunnmurene for søndre ving være fjernet. I partiet mellom stenfyllingen for skipets sydvegg og den stensatte veien viser det seg imidlertid ikke å være spor etter vingens grunnmurer, men i stedet er det fyll fra byggingen av menighetshuset i hele dybden fra gressroten og ned til den mørke brune humusrike jorden med gressrot som angir opprinnelig terreng på stedet. Det ser således ut til at alle spor såvel av nordre som søndre ving er fullstendig fjernet, og at disse områder er oppfylt av fyllmasser fra den siste hundreårsperioden, tiden etter at kirken var revet.

Koret.

Den siste kirke hadde et kort kor som var noe smalere enn skipet. Koret var avsluttet med en apsis mot øst som hadde samme bredde som koret. Av den siste kirkes kor er deler av stenfyllingen for nordre og søndre vegg noenlunde bevart.

Nordre veggs fundament har forskjellig karakter i øst og vest. I vestre del dannes kjernen i stenfyllingen av en rad store stener som delvis har vært dekket av brann og er merket av brann. Dette er østre del av den brente kirkes nordre grunnmur for skipet. Den har sin østre sten med østside i 15.7 x og knekker her mot syd. Over og inn mot stenradens nord- og sydside ligger det rullesten av små formater over brannlaget. Øst for stenraden ligger det rullesten som delvis er av noe større format. Stenfyllingen ligger i alle fall delvis over brannlaget, og det er ikke bragt på det rene om det her har vært gjort som i vestre del av skipet, at det har vært gravet en grøft som stenene er fylt i. Det kan ha vært tilfelle i stenfyllingens østre del, som var skadet av den rognen som sto over det sted hvor østhjørnet for koret må ha vært, i ca. 17.5 x. Den bevarte del av stenfyllingen ligger på brannlaget som faller noe mot nord. Lenger vest har også brannlaget brakt fall mot nord og går inn mot og delvis inn over stenraden. Her brytes det av en grav 60-80 cm. nord for stenraden. I hele partiet nord for korets nordvegg dekkes brannlaget og graven av en mengde istykkerslått takskifer som danner et opptil 20 cm. tykt lag.

Juli 7.

Sydveggen i den siste kirkes kor har også hatt en stenfylling som fundament. Stenfyllingen består av små og middels store rullesten opp til store kålhoder, og har en tykkelse på opptil 30 - 40 cm. Stenfyllingen ligger på et lag som hovedsakelig består av brannrester, men som ikke danner noe fast lag og er oppblandet på en måte som viser at det har vært rotet i det etter at brannen gikk. Brannfyll-laget faller bratt av mot syd fra en rad større stener, som kan oppfattes som grunnmur for vestre del av korets sydvegg. De ligger på rad øst-vest fra ca. 13.8 x til 16 x og kroner toppen av en rygg som på sydsiden dekkes av brannfyllen. Stenene som dekker brannfyll-laget har noe forskjellige størrelser og omgis av løs brun torvjord med gressrot som må oppfattes som restene av et gressdekke som har vokset opp mellom og over stenene, som har ligget i skråning opp mot kirkens søndre korvegg.

Fundamentene for østre del av korets sydvegg finnes det ikke spor av. Den jordryggen som bærer stenraden som har tjent som grunnmur for vestre del av veggen, faller bratt av mot øst i ca. 16 x. Det viser seg at ryggen og de fundamentene som eventuelt har befunnet seg på den, er brutt for en grøft som har skåret seg skrått inn fra sydøst til sydøstre del av gravkammeret under koret. Grøften var fylt med store stener og senere tiders fyllmasser av samme slag som de vi fant i gravkammeret, og det kan ikke være tvil om at grøften er blitt gjenfylt etter at kirken er revet. Grøften kan neppe ha stått åpen i den tid kirken sto, for østre del av korets sydvegg og det sydøstre hjørne ville da ha hengt i luften. Vi må derfor anta at grøften er blitt gravet og gjenfylt en gang etter at kirken ble revet. Det eneste som kan tyde på at grøften er gammel, er at skrenten fra den bevarte stenraden i vest ned mot bunnen av grøften delvis er dekket av brannfyll, som det også er rester av på bunnen, men dette kan være kommet dit selv om grøften er av ny dato.

Apsis.

Apsiden har etterlatt seg visse fundamentene, men deres tilslutning til korets er i nord skadet av rognen og i syd fullstendig fjernet av grøften. Hele apsispartiet er oppfylt av en stenfylling som ligger i flere lag og som er rensset omhyggelig, men stenfyllingen er ikke fjernet av oss på noe sted. Det er en kompakt fylling av kuppelsten. I

Juli 7.

nordre halvdel av apsisområdet består stenfyllingen av rullesten opp til kålhodestørrelse. De er lagt i en noenlunde avrettet fylling. I søndre del er stenfyllingen unøyaktigere, og her er stenene jevnt over noe mindre. Stenfyllingen må antas å ha fortsatt vestover fra apsisen under koret, men her er den avbrutt av gravkammeret og grøften inn til dette. - Apsidens stenfylling har ikke egentlig mur som begrensning mot øst, men det er en markert avslutning av sten delvis lagt på hverandre i flere lag og dannende en nokså upresis halvsirkel. Øst for grøften som har brutt apsidens forbindelse med koret, er det laget en slags begrensningsmur for apsisen. Muren er laget av små og middels store stener som er lagt på hverandre i et par skift med helling innover og svak buing mot nord østover. I det lille parti, der det er bevart sten i flere skift, er det brukt noe leire mellom stenene, men de små stenene er et dårlig murmateriale og resultatet er nokså ynkelig. Leiren som har vært brukt til muringen eller fugingen mellom stenene finnes det rester av sølt sydøst for murpartiet. Bortsett fra det omtalte parti må sydøstre del av apsisen karakteriseres som en stenfylling mer enn en mur. I nordre halvdel av apsisen ligger det derimot noen større stener som er lagt radiært og utgjør noe upresist apsidens nordøstre kvadrant.

I apsidens østre del ligger det to meget store stener. Den nordre av dem ligger over brannlaget som finnes mellom stenene i østre del av apsisen. Stenen er altså yngre enn brannen, og synes også å være kommet på denne plass etter at den siste kirken var revet. Det er i ethvertfall vanskelig å tenke seg hvordan den skulle ha kunnet ligge slik mens den siste kirke sto. Den hadde visstnok sitt alter i apsis, men denne stenen kan ikke ha dannet fundament for alter slik den nå står halvt på kant. Vi har derfor ment at vi kunne fjerne den, hva vi har gjort idag. Den hadde høyeste punkt på +80 og lå delvis på brannlag på ca. +30. Den største av de to stenene ligger inntil sydsiden av den andre og har sitt høyeste punkt på +68. Det kan se ut til at brannlaget går inn mot ^{dens} ~~sine~~ nordside, men på dette sted er brannlaget for tynt og urent til at det kan sies med sikkerhet. Stenen er meget stor og kan være jordfast. Det kan ikke utelukkes at den har inngått

Juli 7.

i den brente kirkes kor og at den senere kan ha hatt noe å gjøre med den siste kirkes alder. Av alterfundamentet forøvrig har vi ikke sett noe.

Svalganger.

Kor og apsis er omgitt av graver som levner små muligheter for omgivende sval. Ved foten av den stenfylte skrenten syd for korets sydmur brytes brannfyll-laget av en grav, og hodeenden av to graver har skåret seg helt inn til og antagelig også noe inn i småstensfyllinger for apsidens sydøstre del. Inne under sakristiets gulv er det også tett i tett med graver som er eldre enn sakristiet og hvis hodeende følger apsidestensfyllingens krumning i ca. 1 m. avstand. Både disse og de sydøst for apsis har skåret seg gjennom den mørke sjokoladebrune gresstorvjorden som har gått inn mot apsidens nordside er det også to graver som har skåret seg gjennom gresstorvjorden og brannlaget. Gravenes posisjon så nær kirken tyder på at den ikke alltid har hatt svaler, men det kan ikke avgjøres om den i visse perioder kan ha hatt det.

Den brente kirken.

Den brente kirken har etterlatt seg stenrader som vi har tolket som grunnmurer. Vi har ikke funnet det forsvarende å fjerne stenfyllingen for den siste kirke og kan derfor ikke være viss på at vi har fått kontakt med alt som er tilbake av den brente kirkes grunnmurer. Vi har derfor heller ikke kunnet følge brannlaget der det dekkes av den siste kirkes stenfyllinger. I skipet har vi imidlertid ikke håp om at det er mer å finne enn det vi har fått frem. I koret synes søndre del av den brente kirkes område å være omgravet, dels for den grøften som leder inn til gravkammeret, en gang etter at den siste kirken ble revet, og dels i vestre del i det området som dekkes av brannfyll i skrenten syd for den siste kirkes kors sydvegg. Det er derfor uvisst hvordan den brente kirkes planform har vært, men stenradene i nord taler for at den har hatt smalere kor inn til østsiden av et rektangulært skip. Jeg har tegnet de stener som tilhører den brente kirkes grunnmurer inn på en egen plan i målestokk 1:20.

Juli 7. Går det en annen stenrad med retning nord-syd ca. 70 cm. øst for vestveggen. Den består av store sten delvis med jevn overflate som ligger i noenlunde samme nivå som vestveggen stener. Stenraden kan følges i ca. 2,40 m. lengde og ender ca. 70 cm. nord for vestrestenrads søndre ende. Stenene har brannlaget inn mot seg og er delvis skadet og sprukket av brann. Det er ikke sikre spor etter at stenraden har fortsatt mot nord, og den kan under ingen omstendigheter ha gått kontinuerlig, for brannlaget går enkelte steder over stenradens flukt. Det er imidlertid mulig at to stener i nord kan oppfattes som tilhørende stenraden, og den nordre av disse ligger ca. 60 cm. syd for nordveggen stenrad. Det er altså mulig at det har vært et fundament innenfor den brente kirkes stenraden som kan antyde at den brente kirke har hatt en indre reisning som har hvilt på et svillekryss en snau meter innenfor ytterveggen - eller at det indre fundament har båret ytterveggen, mens den ytre stenrad har båret svaleganger.

Sydveggen:

Den brente kirkes søndre begrensning er noe uklar, men som nevnt ligger det brannlag som stiger opp til en rygg ca. 6,5 m. syd for den nordre stenraden. På denne ryggen ligger en del stener som må ha ligget da brannen gikk og tildels er skadet av brannen. Stenene ligger ikke side om side, slik at de danner en sammenhengende stenrad, men de ligger på linje med et fall mot øst som tilsvarende nordre stenrads fall. Det er tydeligvis fjernet en del sten her, muligens som antydning da den siste kirken ble bygget og fikk sin sydvegg ca. $\frac{1}{2}$ m. sønnenfor. Siden stenene ligger på en rygg og brannlaget dekker skrenten mot syd, ville det være naturlig å oppfatte den flukt som stenene peker ut som den brente kirkes søndre begrensning. Det er imidlertid uklart hvilken av de to vestre stenrader som den søndre flukt korresponderer med. Mest sannsynlig synes det å være at den hører sammen med den østre og indre stenrad, så meget mer som den vestre går noe lenger syd.

Koret:

Den østre del av den brente kirken er meget uklar.

Når det gjelder nordre stenrad, kan den følges til ca. 15,70, hvor en stor sten avslutter den og synes å høre sammen med

Juli 7.

en sydgående stenrad. En tilsvarende østende av den søndre veggflukt kan ikke påvises så klart, men her er det tydeligvis gravet og rotet en del etter at kirken brente, så vi må regne at den brente kirkes fundamenter kan være ødelagt. I nord er det som sagt en sydgående flukt fra nordre stenrads østre sten markert av en stor og et par mindre stener. Den søndre av disse ligger på kanten av gravkammeret under koret, som kan ha fjernet en eventuell sydgående flukt. Øst for gravkammerets nordøstre hjørne er det en øst-gående stenrad som avviker noe mot syd fra de øvrige stenraders retning. Den østre sten har østside i ca. 18.4 x eller ca. 2.60 m. øst for østenden av nordre stenrad, som har sin flukt ca. 1.40 m. nordenfor. Nordre stenrad kunne oppfattes som skipet og denne som koret, som i så fall ville ha sin nordvegg ca. 1.40 m. sønnenfor skipets flukt. Det er uklart om det vi her har antydnet som stenrader under korets nordvegg har fortsatt videre mot øst.. Det er ingen klar fortsettelse blandt de stener som nå ligger i apsiden og det er heller ingen åpenbar nord-syd-gående stenrad som kan oppfattes som østvegg i det eventuelle koret. Det ser ut til at vi må resignere på dette punkt. Det er mulig at det kan komme mer frem av sten og brannlag som kan forklare den brente kirkes form om vi fjerner den siste kirkes stenfyllinger i østre del av tuften, men det ville skade dens spor såvidt meget og hindre fremtidige forskere i vurderingen av de her fremsatte tolkninger. Jeg har derfor funnet det riktig ikke å gå videre på dette punkt.

Stenplanering i den brente kirkes skip.

Inntil sydsiden av den brente kirkes nordre stenrad er det lagt ut en planering av sten som dekkes av brannlaget og derfor må høre den brente kirke til. Vi har avdekket denne stenfyllingen eller stenplanering fra dens vestre avslutning i ca. 11 x til 14.2 x, men i partiet østenfor har vi latt stenfyllingen for den siste kirken bli liggende. Det ser imidlertid ut til at den undre stenplanering, som tilhører den brente kirke, har gått helt frem til dennes nordøstre hjørne. Den er brutt av gravkammeret under koret i sydøstre del, men fra vestenden av gravkammeret har den en begrensingslinje som går noe ujevnt mot nordvest til nordre stenrad. Det snitt i stenfyldingen^{sydøstre} som korets gravkammer gir, viser at stenfyllingen er opptil 80 cm. dyp og dekker en grav

Juli 7.

som er eldre enn brannen. Videre undersøkelser viser at det også er eldre begravelser under andre deler av stenfyllingen, som vi senere skal komme tilbake til, og vi må derfor kunne oppfatte stenfyllingen som en utbedring av grunnen i forbindelse med bygging av den kirken som senere brente. Det skal bemerkes at det ligger et par store stener i søndre del av stenfyllingen. Den østre av disse er en meget stor blokk med plan overflate og nordside ca. 1.40 m. syd for nordre stenrad. Den ligger altså på linje med den stenrad som fortsetter på østsiden av gravkammeret og kunne forsåvidt oppfattes som en vestre forlengelse av den, hvis midtre del er fjernet av gravkammeret. Men det skal tilføyes at stenmaterialiet i stenfyllingen som er dekket av brannen, består av større sten enn de senere stenfyllinger, og denne store blokken kan oppfattes som en del av stenfyllingen.

Stenfylt hull i skipet.

I skipets nordvestre del er det et stort stenfylt hull som har brannrester inn over seg og synes å være eldre enn brannen, men brannlaget er ikke sammenhengende og kan ikke gi noe sikkert bevis for dette. Vi har ikke tømt hullet og kan ikke gi noen uttømmende beskrivelse av det, men vi har fjernet noe av den løse fyll av sten og jord som synes å være kastet ned i det, og har påvist at bunnen ligger på +8 eller ca. 60 cm. under naturbakken omkring. Det har en ytre diam. på ca. 1.20 m. målt nordvest-sydøst. Det er noe elipseformet med langakse sydvest-nordøst og nordøstre grense er uklar, bl.a. fordi det også her er rester av graver som er eldre enn brannen. Hullet har stensatte sider; de er ikke murt eller kilestillet, men danner en røys som om de var fylt ned. Når kjerneområdet er løsere og har mer jord, kan det se ut til at det har stått en stolpe her med stenpakning rundt foten, men at stolpen er brukket opp og sten er rast ned eller fylt ned sammen med jord i hullets midtre del. Det er ikke påvist lignende hul, og det kan tenkes at det har gitt plass for en installasjon i forbindelse med byggearbeider, f. eks. en heise^bom/vippe^bom. Om den har hørt til den brente eller den siste kirkes byggetid, er uklart p.g.a. at brannlaget ikke med sikkerhet kan sies å ha dekket det.

Jul. Graver eldre enn den brente kirke.

Før den brente kirke ble bygget har det vært gravplass på tuften. Vi har påvist en del begravelser som er eldre enn sporene etter den brente kirken. Ikke alle går inn under sterradene for den brente kirkes vegger og kan således være anlagt i den tid da den brente kirke var i bruk, men de som går under veggflaktene, må være eldre enn byggingen av den brente kirke, og viser at det har vært kristen gravplass her også før den eldste påviste kirke ble bygget.

Begravelser eldre enn brannen er påvist ved tømmingen av korets gravkammer. Inntil sydsiden av gravkammeret viser opprensingen av den rene naturbakken under den rikt beslåtte kisten en utgravning fylt med mørkere, omgravet jord. Nord-siden av utgravningen går øst-vest og bøyer av mot syd helt inn i gravkammerets sydvestre hjørne. Herfra er nedgravningen fulgt rettlinjet mot øst ca. 2 m. hvor grøtten inn i gravkammeret har skadet den, men alt tyder på at vi har med en grav å gjøre hvis sydgrense vi ikke kan påvise. Den siste kirkes stenfylling og det omrotede brannfyll-laget går inn over graven i syd. Vi vet ikke om graven er eldre enn eller samtidig med den brente kirken, men den må være eldre enn den siste kirken.

I nordøstre hjørne av korets gravkammer er det en grav som har vestre halvpart frilagt i bunnen av gravkammeret, men hvis østre halvpart går inn i u-utgravet område under apsidsens stenfylling. Vestre del av graven fremkom ved opprensing av bunnen i gravkammeret; den tegnet seg ut som en mørk flate mot den rene naturbakken. Ved tømming av vestre del av graven ble det påvist litt mørkere jord på bunnen, men ingen klare skjelettdeler. Det viste seg også at den midtre, anvendte del av graven hadde en annen konsistens med jord, mens sidene for en stor del besto av grus og sten. Den grove grusen som utgjør naturbakken her, har tydeligvis ikke tillatt loddrette sider i gravene. Disse har hatt skråning ned mot bunnen, slik at graven ble uforholdsmessig vid øventil. Skillet mellom den grove fyllen på sidene og den fine jordfyllen midt i graven, må skyldes at det ble fylt grove masser på siden av kisten da den ble satt ned og at den midtre fyllen må være en suksessiv oppfylling med lysere jordmasser etter hvert som kisten sank sammen. Dette tyder på at det har vært en kistebegravelse.

Juli 7.

Brannlaget dekker østre del av graven og viser at den er eldre enn den siste kirken, og man må regne med at den stenraden som vi antar har båret den brente kirkes korvegg, også hviler på gravfyllen, slik at graven er eldre enn den brente kirken.

I nordvestre del av korets gravkammer er det også påvist spor etter en grav på bunnen av gravkammeret, og her ligger meget morkne og formuldete deler av et skjelett. Det er tydelig føttene med morkne ^edler av legger og lår, men øvre del av skjelettet og graven går inn under stenfyllingen som dekkes av brannlaget. Bunnen i gravkammeret er noe ujevn og faller mot syd. I snittkanten som gravkammeret har laget tvers gjennom graven, sees sidene å være skåret ned i naturbakken med skrå sider. Graven er fylt med stenrik jord og dekkes av stenfyllen som har brannlaget inn over seg. Over graven ligger den store stenblokken som tidligere er nevnt som en mulig vestre del av den stenrad som sees øst for gravkammeret og antas å ha dannet grunnmur for nordveggen i den brente kirkes kor.

Nord for skipets gravkammer er det også nedgravninger i naturbakken, og det er tatt et par snitt nord-syd gjennom nedgravningenes fyllmasser etter at stenfyllingen og brannlaget som dekket nedgravningene er fjernet over deler av området. Ca. $\frac{1}{2}$ m. nord for gravkammerets nordøstre hjørne er det en grav som har hode-enden i ca. 11.5 x og her er det gravet et snitt nord-syd med øst-grense ca. $\frac{1}{2}$ m. øst for hode-enden. På bunnen av graven ligger et morkent kranium i + 10. Adskilt fra denne graven med en ca. 10 cm. bred rygg av naturbakke på nordsiden ligger en annen grav med hodeende i flukt med graven sønnenfor. Av denne nordre graven er bare litt av sydvestre hjørne utgravet mot øst til et snitt i flukt med snittet i graven sønnenfor.

Ved opprensing av overkant av naturbakken i partiet vestover fra de to gravene viser det seg at det er en nedgravningsgrense som går fra den nordre graven i vestlig retning etter en knekket linje helt vest til det stenfylte hullet ca. 2 m. vestenfor. Et tversnitt her i ca. 10 x -10.6 x har i ca. +10 bragt oss i kontakt med to skjeletter som er meget morkne. De ligger ved siden av hverandre i samme høyde. Av det søndre har vi blottlagt noe av lårbenene og leggbenene,

Juli 7.

av det nordre hoftepartiet med nedre del av ryggraden og øvre del av lårbenene. Søndre gravkant er noenlunde loddrett, mens nordre gravkant er skrå og går inn under den brente kirkes stenrad og viser at i alle fall den nordre graven er eldre enn byggingen av den brente kirken. - Vi har ikke påvist noen vestre begrensning av denne graven og kan ikke si om den går over i andre graver vestenfor.

I et lite parti mellom de to parallelle nord-sydgående stenradene som tilhører den brente kirkes vestre begrensning, er det påvist eldre graver. Omtrent 17 x er hoftepartiet på et meget mørkent skjelett påvist i ca. 8.3 y. Skjelettet fortsetter inn under stenraden i øst og vest, men er ikke utgravet. Sammen med de andre er det tilstrekkelig til å vise at det har vært gravplass på stedet før den kirken ble reist som senere brente. Vi har innskrenket utgravningen av gravene for ikke å skade resten av kirkefundamentene.

Materialer fra Nes nedrevne stavkirke

undersøkt juni-juli 1965.

Knut Haraldseth oppbevarer 15 tiler fra stavkirken. De kom til gården da kirken var revet i 1864 og har tjent som gulv i treskelåven, der de ble sett av Anders Bugge i 1947 og målt opp av Bjørn Enger samme år. Senere er låven revet, men Knut Haraldseth har tatt meget godt vare på dem. De ligger nå på hans låve, tørt og godt, og det er ingen skader å se som følge av lagring. Treverket er kraftig uten råte og andre skader. Men tilene er blitt kuttet i den ene enden og noten og fjæren er hugget vekk. Av fjæren har ingen bevart noe, men av noten har alle litt av bunnen bevart, og det er mulig å rekonstruere den til ca. 5 cm. dybde og 2.5 cm. bredde med en indre vange på 2 - 2.5 cm. Ytre vange har hatt et hullkilprofil mellom to gr^eisfuss. Dette er bare såvidt bevart på en av tilene. Fjæren må ha vært dannet ved at tilen har hatt en 2 - 2.5 cm. dyp fals langs innsiden, og yttersiden har da fortsatt med sin svakt krummede flate ut over fjæren. Det er altså et regulært tileprofil og utførelsen er meget god. Noten er hugget og profilet er trukket med jevn dybde uten sprang og kast. Utsiden av tilen er tjærebredd og forvitret med furer og "krakeleringer". De er alle svakt krummet og når sin maksimum tykkelse på 7.5 - 9 cm. ca 10 cm. fra bunnen av noten. Innsiden er slitt av at de har ligget som treskegulv, men endene som har unngått slit, er glatt teljet og blanke. Det er ingen steder påvist malt eller skåret dekorasjon, men det er bare et 10 cm. bredt felt i hver ende som er synlig. Alle tilene er blitt avskåret i øvre ende for å passe inn i treskegulvet, og de har en l^engde på 436 - 438 cm. Fotenden har utvendig en vannrett fals som gir innsiden en tapp som har stått ned i grunnsvillens not. Tilens tapp nedentil er 3-4 cm. tykk i hele tilens bredde, og falsen er skåret inn med tilspisset vinkel som har gjort at ytterkanten har sluttet tett mot svillens overside. Tappens bredde viser at svillens not har vært ca. 4 cm. bred og minst 5 cm. dyp. Nedre ende av tilens innside er svakt avskrådd slik at tappen får kileform. Nedre del av tappen er mer eller mindre forhugget for noen tilers vedkommende.

Det ser ut til å være tre typer tiler. 12 stykker har hatt not i den ene siden og fjær i den andre, to stykker synes å ha hatt fjær i begge sider, og en har uvanlig tverrsnitt og kan ha hatt en spesiell funksjon.

Av de 12 plankene med not i den ene siden og fjær i den andre har 5 not i høyre side når de sees innenfra og 7 not i venstre side. De to som antas å ha hatt fjær i begge sider, har buet eller krummet ytterflate som har sitt maksimum midt på tilen avtagende til 4,5 - 5 cm. på hver side. Om det her har vært fjær lar seg ikke avgjøre, da sideflatene er gnisset av i den tid tilene dannet gulv. Den ene og 15de tile er den smaleste av dem alle, 32 cm. mens de andre har bredde på 36 - 45 cm. I høyre side sett innenfra har den 5 cm. tykkelse og må antas å ha hatt regulær fjær. Venstre side har derimot ingen spor etter not. Det ser ut som den venstre sideflate har gammel huggeflate som går rettvinklet på innsiden. Den er bevart rettvinklet ut til 6 cm. fra innsiden, hvor den en gang senere er skrått avøksset ut til ytterflaten som her når tykkelse på 11 cm. Skråøksningen utvendig kan være gjort da en av skipets tverrvinger ble satt til i 1700-årene, og det er mulig at tilen skal oppfattes som midtre tile i sydveggen i skipet, som på Bulls tegning har noe større tverrsnitt enn de andre og som den nye tverrvings vestvegg må ha sluttet seg til. Venstre side har to naglehull og en skrånagle.

Til Haraldsett kom det også adskillige gulvplanker fra stavkirken. De ble brukt i et stabbur på Haraldset, og da Kolsrudstua ble flyttet til museet på Nes omkring 1908, ble gulvplankene tatt fra stabburet og brukt der. Dette berettes av Knut Haraldset og Levord Vestheim, hvis far satte opp Kolsrudstua og som gutt i konfirmasjonsalderen var med å kjøre plankene fra Haraldset til museet. Knut Haraldsets far fortalte at plankene kom fra den gamle kirken, og at de er middelalderske fremgår av at de er fint og regelmessig spretteljet på overflaten. Noen av dem er lite slitt og har et tydelig fiskebensmønster. De fleste har lengde på ca. 3.60 - 3.70 m., 1 alt utgjør de en bredde på ca. 6 m. Dessuten er det 6 planker med samlet bredde ca. 2.20 m. som ser ut til å være ca. 6 m. lange. Så er det en del planker som er ca. 2.40 m. lange og som tilsammen utgjør en bredde på ca. 4 m., og så er

det lengder på ca. 1.40 m. som samlet utgjør ca. 3.70 m. bredde, og endelig er det en del kapp og kortere biter. Det må bemerkes at alle disse planker har spretteljing og umiskjennelig middelalderkarakter. De er nok kuttet på lengden og lappet ut en del da de ble lagt inn, men de synes ikke å være skåret videre inn på siden. De er nå festet med spiker til gulvbjelker. I stua er de skjøtt over en ås som ligger ca. 3.70 m. fra gavlen og ca. 2.60 m. fra skillevegg til forstue og kleve. I disse to rom er plankene skjøtt over en ^ugulvbjelke som ligger ca. 1.40 m. fra gavlen. Hele stuens gulv er lagt av spretteljete materialer, bortsett fra tre planker i den korteste seksjonen. I kleven bak peisen er det ca. 1.40 m. lange feltet nærmest gavlveggen lagt av spretteljete planker i hele rommets bredde på ca. 3.70 m. Dessuten er den andre delen av rommet i en m. bredde nærmest skilleveggen mot forstuen dekket av 3 spretteljete planker. Det tilsvarende parti av forstuens gulv er også dekket av 3 planker, mens resten av dette felt har kortere plankebiter p.g.a. en kjellerlem og nyere planker i resten av rommet.

I klevens felt nærmest peisen er det ca. 3.60 m. lange felt nærmest yttervegg belagt med brede planker som ikke har spor etter spretteljing. Enkelte av dem har imidlertid store trenagler og gjenspuntede åpninger etter uthugninger, og det kan se ut til å være veggtiler. Det er i alt 7 av dem med en samlet bredde av ca. 3 m. De har isåfall yttersiden ned, men den har jeg ikke sett, da det er trangt å krype under gulvet her, og jeg har ikke lys med. Ved å åpne kjellerlemmen kan jeg imidlertid se undersiden av noen av plankene som er spretteljet. De har grovøksset underside, og er ca. 5 cm. tykke. Sideflatene er noenlunde vinkelhugget. Breddene varierer mellom 30 og 40 cm. ^{Og-} så de spretteljete plankene har gjenspuntede trenaglehuller og noen steder sitter naglene i. De har diameter på ca. 3.5 cm. akkurat som i kirke-tilene på Haraldset. Plankene er ikke like brede i fot og topp. Spretteljingen ligner den som finnes i Staveloftet, hvis detaljer i det hele tatt er beslektet med stavkirkens. - Stuens grunnflate er 6.40 x 6.40, i forstuen er det 3.70 m² spretteljete bord og i kleven 3.70 m² + 1.40 x 3.70. Dessuten noen mindre biter og altså noen m² med planker som kan være tiler.

På Hallingdal folkemuseum er det dessuten tre tiler som er kommet fra Haraldset og som nå ligger i utstillingsbygningens annen etasje. En tid må de imidlertid ha ligget ute, for de er sterkt tæret av været, og den ene er noe mosegrodd. En har også innskrifter med kniv etter at den kom ut

av kirken, og jeg tror de har ligget som sittefjeler rundt på museumsområdet og er tatt inn i ny tid. De er altså vesentlig dårligere bevart enn de som er på Haraldset, og særlig er den ene, den smaleste, sprukket etter midten. Men det er jo såvidt kraftige dimensjoner at de nok kommer til å holde seg hvis de blir pent oppbevart. Det ser ut til at alle tre har bevart opprinnelig lengde, idet de har tapp eller fjær i begge ender passende til not i svile og stavlegje. Vegghøyden fra svill til stavlegje har da vært ca. 455 cm. Tappene har vært ca. 3-4 cm. tykke og ca. 5 cm. lange. Den ene, bredeste planken er 52 cm. bred. Den har hatt not i en side og formodentlig fjær i den andre, men av fjæren er ikke spor bevart, og av noten sitter bare bunnen igjen. Den har altså vært forhugget i begge sider og har hatt effektiv synlig bredde i veggen på minst 55 cm. I not-siden er den ca. 8 cm. tykk og avtar til ca. 4.5 i den andre hvor det vel har vært en fjær. De to andre tilene er av annen type med buet ytterside som når sitt maksimum midt i tversnittet ca. 7 cm. for begge, mens den ene er 3 cm., den annen 4 cm. tykk i sidene, hvor det ikke er spor etter fjær. Nå er sidene så morkne at det ville være vanskelig å se fjær-spor men de er vel også for tynne til å ha fjær. Innsiden er tæret opp og utsidens fjær er nesten helt forsvunnet. -

På Hallingdal Folkemuseum er det to dører som angivelig skal være fra Nes stavkirke. Bugge har sett dem og skriver om dem at de har stått på Krafsetli seter og at de skal stamme fra kirken. Han nevner imidlertid også to andre dører som han har sett på staburet på Haraldset, og som angivelig skal komme fra kirken. De er etter Bugges angivelse 1 m. brede, den i 1. etg. 175 cm. høy, den i 2 etg. avskåret oventil og muligens nedentil. Begge er labankdører med hvitmalt panel med not og fjær. Han har altså sett to par dører som skal være fra kirken, og utenkelig er det ikke, for etter tegningene å dømme har den hatt vestdør og våpenhusdør, dør i søndre og nordre ving, nord- og syddør i koret og sakristidør i nord, altså i alt 7 dører. En av disse er i Oldsaksamlingen. De to dørene som skal ha kommet fra kirken til museet via Krafsetli seter, er helt like i utførelsen, men den ene er hvitmalt på innsiden, mens den andre står trehvit. Utvendig har de stående planker festet med innpøyede, profilerte labanker, alt sammen tjæret. Innvendig har de stående, profilert panel satt kant mot kant inntil

hverandre uten not og fjær. Man skulle ventet at labankene hadde sittet innvendig, og det kan tenkes at labanksiden opprinnelig har vendt inn, og at dørene har vært innadslående, men at de så er snudd og laget utadslående og at den gamle utsiden, som da kom til å vende inn, er blitt kledd med panel, kanskje fordi de tjærebrede plankene var altfor svarte.

På museet er det også andre gjenstander som skal ha hørt kirken til, og som er kommet fra Haraldset til museet. Det gjelder et vindu som Knut Haraldsets far sa skulle ha tilhørt kirken. Det sto en tid i et stølshus på fjellet, men ble tatt derfra og gitt til museet av Tidemand Haraldset. Museet har to komplette vinduer som skal være kommet fra kirken, ett 44 x 51 cm. med rektangulære ruter, og ett 44 x 66 cm. hvor de øverste rutene er rundbuet. Det er uklart hvilket som er kommet fra Haraldset. På museet er det også et spir av smijern som ble gitt dit av Tidemand Haraldset, far av Knut, men han beholdt et spir som nå er på gården. Det ligner noe på museets. Det er 1.20 m. langt og på den firkantede spirstangen står initialene M.O.S. og årstallet 1727.

På gården Majormoen er det to dører som har vært brukt i låven der, og som nå ligger på låvetrevet. Dørene er noenlunde like, den ene 81 x 199 cm., den andre 70 x 202 cm. Begge har innvendig stående planker eller bord som er pløyde, ca. 2" tykke og har innpløyde labanker på innsiden. Labankene har bred staff langs kanten. - På utsiden er dørene kledd med profilert panel i fiskebensmønster. Panelets profil har bred staff og smal hulkil. Høyden kan kanskje tyde på at døren har tilhørt kirken, men de må være sene, enten sent 1700 eller omkring 1800. Samme gård har et stabbur med to dører som ligner disse to, de er litt lavere men har profilerte fiskebenspanel, men her er profilet karniss. Også disse har prydnagler av jern.

Materialene fra sakristiet skal ha vært brukt i et hus som sto i Nesbyen inntil for 10-15 år siden og ble revet da det som nå heter stasjonsgata ble regulert. Huset ble bebodd av Guri Hytta eller Guri Strikkerske, som hun ble kalt. Det var et enroms hus med et bislag foran, og det må være det Bjørn Engeskar målte grunnplanen av i 1947, da han og Bugge var her og så etter materialene fra kirken. Nu er

huset altså revet, og materialene ble brukt til brensel, så det er ikke mere å finne av sakristiet. De som kjente huset, sa at det var ikke særlig fint tømret, det sto visstnok upanelt, men var trukket med aviser innvendig, og har neppe vært noe storartet bygverk. Det ble tilbudt til museet før det ble brent. Bjørn Engers plan viser at det var ca. 3.5x3.5m. hvilket svarer til sakristiets mål etter grunnmurene å dømme.

I uthuset til Tollef Grimsgård er det brukt en del himlingsbord fra kirken. I den ene enden av uthuset er det to doer ved siden av hverandre, og loftet i disse doene er kledd med de gamle loftsbord. De har ujevne bredder, omkring 20 - 25 cm. og synes å være pløyet. På undersiden har de rester av hvitmaling som stopper mot bjelkene, så himlingen har ligget over bjelkene. De hører rimeligvis til i vingene, hvor det vel var flat himling. Ett av bordene har hvitmalingen godt bevart, og på/sitter ^{det} det tilbake en roccaille i lette farver. Det har neppe vært en sammenhengende dekor over hele himlingen. Etter farver og motiv synes det å være en sen rokokko-dekor, farvene er nyanser av grått og litt bruk av blekt rødt mot rosa, grasiøst i linjer og tone. Uthuset er bygget omkring århundreskiftet. Det må være 8-10 m² himlingsbord der.

Thorvald Haraldset ~~som~~ bor i et hus rett nord-vest for kirken, et hus som en gang skal ha vært tingstue. Da han anla ordentlig kjeller under det fornoen år siden, tok han ut det gamle gulvet, som var brede, øksede planker, og de ble senere brukt i et lite tilbygg til uthuset hans like nord for kirketuften, og der ligger de fremdeles, men uthuset skal rives når veien her blir regulert.

Gulvplankene er spretteljet og har samme karakter som de i Kolsrudstua på museet, og etter alt å dømme er de middelalderske. De er mellom 30 og 40 cm. brede og henimot 3" tykke. Det er 6 - 8 planker som nå har ca. 1.60 m. lengde, men de ble kuttet da de ble lagt til gulv i uthuset.

Det går sagn om at det skal ha stått en kirke på gården Garnås noe lenger nord i bygden. Dette er nedtegnet i lokal litteratur hvor det også heter at kong Hadding som bodde på Garnås, reiste kirken som et kapell.

Det er blitt fortalt meg at en mann, visstnok

landbruksdirektør Tandberg, som tok initiativet til opprettelsen av museet, skal ha latt foreta utgravninger for å finne kirken på Garnås. Han skal ha gitt beskjed om at de som grov skulle stoppe når de kom på trekull, og trekull fant de og stoppet, men hva videre ble foretatt, har jeg ikke fått rede på. Jeg har imidlertid ikke vært på Garnås og heller ikke etterforsket i saken.

NES STAVKIRKETUFT

Innberetning om utgravningene 1965

ved

Håkon Christie

Nes stavkirkes opprinnelige deler har arkitekt G. A. Bull gjort rede for i sin oppmåling av kirken fra 1855. Den besto av et kort og bredt skip og et smalere kort kor avsluttet med apsis med full bredde. I løpet av 1600- og 1700-årene fikk stavkirken tilbygg i alle fire retninger, og på avbildningen fra 1800-årene fremtrer den som en korskirke. Skipet hadde fått tømrede korsarmer ut fra østre del av langveggene, foran vestportalen var det reist et våpenhus og øst for apsidan et sakristi.

Denne kirken ble revet i 1864, to år etter at den nye kirken var bygget 300-4000 m lengre sydøst. En del materialer fra den revne kirken ble spredd rundt i bygden, hvor noen av dem fremdeles finnes, mens enkelte utvalgte ting kom inn til Universitetets Oldsaksamling. Selve kirkegården ble holdt noenlunde i hevd. Den ble offisielt nedlagt i 1907, og 1926 ble det nåværende menighetshus tillatt oppført på kirkegårdens sydvestre del. Kirkegården er omgitt av stengjerde mot vest og syd, mens den mot øst og nord begrenses av en vei som delvis er anlagt på gammel kirkegårdsgrunn. Rester av fundamenter for den nedrevne kirken ligger på kirkegårdens nordre del, og nord og øst for kirketuften er det bevart noen gravmøler av jern og sten fra 1800-årene.

Utgravningen av kirketuften var første etappe i en istandsettelse av det gamle kirkested som tok sikte på å markere den revne kirkens grunnmur, parkbehandle kirkegården og gjenreise kirkegårdsinnhegningen og porten. Selve utgravningsarbeidet ble innledet 1. juni 1965. Det ble utført av 2-3 mann fra Nes under min ledelse og kunne avsluttes 7. juli.

Da utgravningen begynte, var kirketuften gressdekket men en og annen sten stakk opp og enkelte lave rygger i gressbakken markerte kirkens veggflukter og gjorde det mulig å

lokalisere enkelte deler av bygningen. Terrenget falt noe mot øst, slik at terrenget øst for kirketuften lå $\frac{1}{2}$ -1 m lavere enn i vestenden, hvor toppen av grunnmurene gikk omtrent i flukt med terrenget omkring. I østre del av skipet var det en ca. 40 cm dyp grop som viste seg å være et ikke fullstendig gjenfylt gravkammer. Et tilsvarende gravkammer i koret var nesten helt gjenfylt. Like inntil nordsiden av skipets sydvegg sto en stor bjerk som ble rotfelt. Dens røtter hadde dels sprengt ut sten i sydveggens grunnmur og dels søkt seg ned i gravkammeret. Over korets nordøstre hjørne sto en rogn som også ble rotfelt. Den hadde skadet fundamentene på dette sted.

UTGRAVNINGENE.

De områder som kan gi opplysninger om kirkens bygningshistorie viste seg å være begrenset til den grunn som den revne kirke har dekket. Eventuelle spor og rester utenfor er blitt ødelagt av kirkegårdens graver, som til dels har vært anlagt tett inntil veggene. Etter at kirken var revet, har arbeider på tuften fjernet sporene etter skipets nordre og søndre ving og begrenset det arkeologisk felt til grunnen under våpenhus, skip, kor, apsis og sakristi. Dessuten er gravkammerne fra 1600- og 1700-årene i skip og kor blitt delvis tømt og derpå fylt med sten og fyllmasser etter kirkerivningen, og en grøft som er blitt gravet fra korets gravkammer mot syd er blitt fylt med samme slags masser. Resten av tuften var noenlunde uskadd av senere anlegg.

For å kunne bevare mest mulig av spor og rester ett etter byggevirksomhet på tomten ble utgravningene ikke ført til bunns over områder som dekkes av fundamentrester, stenplaneringer eller viktige faste kulturlag. Det er derfor mulig at disse kan skjule enkelte spor til belysning av virksomheten på stedet, likesom det kan finnes gjenstander i de kulturlag som ligger tilbake. De jordsnitt som gravkammerne har gitt ble supplert med enkelte lokale snittgrøfter der det ble ansett ønskelig uten å skade viktige spor. Ved utgravningens avslutning ble hele tuften tilfylt med ren sand, og på den utplanerte sanden er de påviste veggflukter blitt markert med stenrader.

De deler av kirketuften som var uberørt av graver og senere anlegg var så og si fullstendig dekket av stenfyllinger, som lå direkte under gressroten. Ved opprensing viste stenfyllingene seg å være av forskjellige typer. Det

kunne skjernes mellom grunnmur-rester, fundamentrester og stenplaneringer, dessuten var gravkamrene for en stor del gjenfylt med sten. Opprensningen viste også at et brannlag dekket store deler av tomten bortsett fra gravkamrene. De fundamenter og stenplaneringer som har tilhørt stavkirken, lå over brannlaget. Derimot dekket brannlaget enkelte brannskadde grunnmur-rester og stenplaneringer som må ha tilhørt en bygning som har stått på samme tomt og som må være brent ned før stavkirken ble bygget. I de partier hvor brannlaget var fjernet var det mørkere sandlag eller flisholdige jordlag direkte på natubakken, som består av sand- og grusavleiringer med små og større rullesten. Alle gravene som er påvist er skåret ned i naturbakken. Noen av gravene dekkes av brannlaget og viser at den brente bygningen har vært en kirke. Det er dessuten påvist at noen av disse gravene går inn under den brente kirkes grunnmurer. Det har altså vært kristen gravplass og formodentlig også en kirke på stedet før den kirken ble reist som senere brant ned for så å bli erstattet av den kjente stavkirken, som ble revet ned i 1864.

De gjenstander som ble funnet ved utgravningene, ble innlevert til Universitetets Oldsaksamling, mens de 186 mynter som ble funnet ble innlevert til Universitetets Myntkabinett. Til Myntkabinettet kom det forøvrig inn 63 mynter etter at kirken var revet.

Ved oppmålingen av de fundne stenfundamenter, grunnmur-rester, stenplanering og graver er det benyttet et koordinatsystem som er orientert etter bygningen med X-akse øst-vest og Y-akse nord-syd. Nivellemangene som finnes på tegningene og i innberetningen er mangitt i cm i forhold til et horisontalplan som har fastpunkt på +100 avmerket på toppen av en jordfast sten midt i skipets vestre del.

På grunnlag av de iakttagelser som er gjort og de spor som er funnet ^{ved} utgravningen vil det i det følgende bli gitt en beskrivelse av den brente kirken, den revne kirken og gravene. De vidnesbyrd som bevarte materialer, oppmålinger, avbildninger og skrevne kilder gir om den revne kirken vil ikke bli trukket inn. Denne innberetning tar sikte på å tilrettelegge det arkeologiske materiale som kilde på linje med de andre kilder.

DEN BRENTE KIRKE.

De eneste vidnesbyrd som den brente kirke, foruten selve brannlaget, er de stenrader og stenfyllinger som stikker opp gjennom brannlaget eller er direkte dekket av det og som må ha ligget udekket før brannen herjet.

Brannlaget.

Brannlaget synes å ha dekket hele tomten for den brente kirken. Over enkelte områder er det senere blitt fjernet, dels ved reisningen av ny kirke og dels ved anlegg av graver eller annen virksomhet. Omtrent halvparten av kirketuftens areal har beholdt brannlaget som er det beste holdpunkt når det gjelder å skille mellom den brente og den revne kirkes spor. Kraftigst er brannlaget inne mot stenradene som markerer grunnmurene i nord. Her kan det være opptil 10 cm og inneholder trekullbiter på størrelse med fyrstikk-esker. De stenene som brannlaget dekker er i stor utstrekning avskallet eller sprukket som følge av varmen, og brannlaget inneholder større og mindre skår av istykkerbrent sten. Enkelte steder er innholdet av små kvartskrystaller så stort at det gir brannlaget rimgrå farge og skarpkornet konsistens. I vest, hvor terrenget har gått noenlunde horisontalt ut fra kirken, er brannlaget tynt og har blandet seg med gresstorven som dekket bakken da brannen gikk. På nordsiden har det vært et svakt fall ut fra kirken. Et snitt i brannlaget i feltet 12x - 13x inn mot nordsiden av nordre stenrad viser at det ligger et tynt, morkent treflislag direkte på gressbakken under brannlaget. I sydsiden av kirketuften faller terrenget under brannlaget bratt av i en liten skrent, men her er brannlaget blitt omrotet, antagelig i forbindelse med nybygging etter kirkebrannen.

Nordre stenrad.

En ca. 9,30 m lang stenrad går sammenhengende i øst-vestlig retning fra ca. 6,40 x til ca. 15,70x i nordre del av tuften (innenfor ^{feltet} fredet 13y - 14y). I vestenden knekker stenraden i rett vinkel mot syd. Inntil sydsiden av stenradens østre sten ligger en sten av noenlunde samme størrelse i samme nivå. I dette parti mangler imidlertid brannlaget og dermed også beviset for at stenen tilhører den brente kirkes grunnmurer. Brannlaget går derimot ubrutt inn mot såvel nord- som østsiden av stenradens østre sten og viser at den ikke kan ha fortsatt i annen retning enn mot syd. Det må derfor anses som

sikkert at stenraden har knekket mot syd. både i øst og vest og at den altså markerer en nordvegg.

Stenene i nordre stenrad er forholdsvis store mannsløft som tildels er brannskadde og sprukne. Noen har horisontal spalteretning og noenlunde plan overflate, mens andre er rullesten med kuplet overflate. Terrenget faller mot øst, og stenene følger terrengets fall idet de rager 10-12 cm opp over det som var terreng før brannen raste. Vestre sten har overflate på +93, østre på +63.

Vestre stenrad.

Fra vestenden av nordre stenrad går en stenrad mot syd (innenfor feltet 6x - 7x). Stenmaterialet i de to stenrader er av samme type og har fått samme slags brannskader. I syd er vestre stenrad brutt av en grav ca. 7,50 m fra nordenden. Graven har også brutt brannlaget og er altså anlagt etter at kirken brente. Stenradens lengde og sydhjørnets beliggenhet kan derfor ikke bestemmes. Stenene i vestre stenrad har også raget 10-20 cm opp over terrenget før brannen. Terrenget går noenlunde vannrett sydover til ca. 6 m syd for nordenden, og stenene har overflate på ca. +95, men videre sydover faller både terrenget og stenene.

Vestre stenrad går ikke sammenhengende i hele sin lengde. Fra nordenden er den bevart ubrutt i ca. 2,70 m lengde. Herfra mangler den til ca. 5,30 m fra nordenden, men videre går den sammenhengende til den brytes av graven i syd. I nordre del av det parti hvor stenraden mangler har terrenget avtrykk av stener som har ligget på rad, men er fjernet etter at kirken brente. I søndre del går derimot brannlaget ubrutt og viser at det ikke har ligget sten her da brannen gikk.

Utbygg i vest. Utbygg i vest.

Inntil vestre stenrad har det vært et lite, rettvinklet utbygg som har etterlatt seg visse spor i form av sten eller avtrykk av sten. Av utbyggets nordre grunnmur er det bare avtrykk tilbake med nordside i ca. 11,20y, sydveggen markeres av en rekke stener som danner rett vinkel med vestre stenrad og har sin sydside i ca. 8,20y. Utbygget har altså vært ca. 3 m bredt. Sporene etter sideveggene viser at det har vært ca. 1,20 m langt, og det er svake spor etter vestveggen markert av sten og stenavtrykk. De stener som er tilbake av utbyggets grunnmurer har overflate på ca. +95 og korresponderer altså med overflaten av vestre stenrad.

Skipet. Tolkning.

De stenrader som her er beskrevet tolkes som grunnmurer for den brente kirkes skip. Nordveggen grunnmur er bevart i full lengde, mens vestveggen grunnmur er avbrutt i syd. Foran skipets vestvegg har det stått et utbygg som tolkes som våpenhus, hvilket innebærer at skipet har hatt vestportal. Hvis våpenhuset angir skipets midtakse, har vestveggen grunnmur fortsatt ca. 60 cm lenger mot syd før den ble brutt av graven. Sydveggen grunnmur har da ligget i det område som ble tatt i bruk som gravplass etter at kirken var brent og den nye kirke oppført. Av skipets østvegg er ingen andre sikre spor tilbake enn nordre hjørnestein; resten må være skadet for senere anlegg og graver.

Innenfor skipets grunnmurer er det enkelte stener som kan tolkes som rester av opplegg for et krysslagt system av grunnstokker. Parallelt med vestveggen stenrad og ca. 70 cm innenfor den ligger en rad av samme slags sten i ca. 3 m sammenhengende lengde nordover fra ca. 7,20y. Stenene ligger i samme nivå som vestveggen og særlig de søndre er sterkt brannskadet. Nord for den nordre går brannlaget utbrutt i et parti og viser at stenraden ikke har fortsatt kontinuerlig, men ca. 2 m nordenfor ligger det to stener på rad. De kan markere nordenden av stenraden, som kan tolkes som grunnmur for vestre grunnstokk. Den nordre og største av stenradens to nordre stener har ca. 70cm avstand både fra nord- og vestveggen grunnmur og kan oppfattes som opplegg under grunnstokkenes nordvestre kryss. Grunnmurene for en eventuell nordre grunnstokk kan ikke påvises eksakt, men det aktuelle parti av kirketuften består for en del av en planert stenfylling som dekkes av brannlaget og antagelig er anlagt for å styrke grunnen da den kirken ble bygget som senere brente (se stenfyllinger). Det område hvor grunnmurene for den eventuelle østre grunnstokk skulle finnes, er forstyrret av senere anlegg og graver. Hvis våpenhuset angir skipets midtakse, skulle søndre grunnstokk ha ligget omtrent i 7y. Her går det nå en lav rygg hvis nordside er angrepet av senere anlegg og graver. Sydsiden, som faller bratt ned mot det senere gravområde, dekkes av omrotete brannmasser som inneholder en del sten. Rotingen i brannmassen er antagelig foretatt da det ble bygget ny kirke etter brannen. Den fikk sin sydmur på sydsiden av ryggen, og de brannskadede stenene som er brukt i den nye kirkes grunnmur kan være tatt fra grunnmuren for den brente kirkes søndre grunnstokk. Det ligger noen brente stener igjen på ryggen, særlig i vestre del. Her

ligger det også en brannsprukket sten like syd for sydenden av stenraden som antas å markere vestre grunnstokk. Stenen er tydeligvis blitt flyttet noe etter at brannen gikk, men hvis den har ligget inntil sydenden av vestre grunnstokks stenrad, vil den ha dannet hjørne med den stenrad i ca. 7y som antas å markere søndre grunnstokk. Tuften har altså spor som kan tolkes som markeringen av et indre system av grunnstokker i skipet.

Koret.

Det er ikke påvist spor som gir sikkerhet for at den brente kirken har hatt kor. Sporene kan være dekket av de fundamenter og stenplaneringer som ble anlagt for den nye kirken etter brannen og som fremdeles er bevart på tuften, men de kan også være fjernet ved senere arbeider på tomten eller ved anlegg av graver. I nordre del av tuften er det imidlertid en stenrad som stikker opp av brannlaget og kan settes i forbindelse med den brente kirke. Den har samlet lengde på ca. 2 m og har øst-vest retning, men sett østover avviker den noe mot syd fra kirkens lengdeakse. Den ender i ca. 18,50x hvor brannlaget går ubrutt inn mot østsiden og viser at den ikke har fortsatt sammenhengende østover. Mot vest kan den ha fortsatt, men her mangler brannlaget og dermed også beviset for at den sten som ligger rett vest for stenraden har hørt med. Videre vestover har senere graver fjernet eventuelle spor. Stenraden består av rullesten med kuplet overflate som går opp i omtrent samme nivå som i østre del av skipets nordre grunnmur. Hvis stenene skal tolkes som grunnmur-rester for den brente kirke, må de markere korets nordvegg.

Stenfyllinger.

I østre halvdel av den brente kirkes skip er det en ca. 2 m bred stenfylling som går inn mot sydsiden av nordre grunnmur med noenlunde planert overflate ca. 10 cm lavere enn grunnmurens. Stenfyllingen dekkes direkte av brannlaget og synes å ha ligget udekket under gulvet før kirkebrannen, hvilket tyder på at den er anlagt ved byggingen av kirken. Snittgravninger i området viser at stenfyllingen delvis går dypt ned i de eldre graver som finnes i området. Gravene må altså i noen grad være tømt for jord og oppfylt med sten. Stenfyllingen synes å være betinget av at den eksisterende gravplass på tomten ikke ble ansett som tilstrekkelig solid byggegrunn da den senere nedbrente kirken skulle reises.

Stenfylt hull.

I nordvestre hjørne av den brente kirkes skip er det et stenfylt hull med sentrum omtrent i 8,60x, 12y. Det ligger brannrester inn over stenene, men brannlaget er ikke sammenhengende og gir derfor ingen sikkerhet for at det er eldre enn brannen. I terrengnivå har hullet tverrmål 1,30 - 1,50 m. Ved fjerning av løsere, stenrik jordfyll i hullets kjerneområde er det påvist at bunnen ligger ca. 60 cm under brannlaget. Hullet er gravet ned i naturbakken og delvis skåret inn i eldre graver i området nordenfor. Mens hullets kjerneområde består av løsfyll, har sidene kompakt stenfyll som ikke er murt eller kilestillet, men synes å være fylt ned. Det later til at hullet har dannet sko for en stolpe og at foten er blitt stabilisert av en stenspaking, men at stolpen er blitt trukket opp og kjerneområdet så er blitt fylt med nedrast jord og sten. Lignende hull er ikke påvist ellers på tomten, og det kan neppe settes i forbindelse med et byggverk med jordgravne stolper. Det skyldes snarere en installasjon for byggearbeider, f.eks. en heise- eller vippebom. Strategifien kan ikke avgjøre om det har sammenheng med den brente eller den siste kirken.

Den brente kirke. Konklusjon.

De spor som den brente kirke har etterlatt seg gir holdepunkter for at den har hatt rektangulært skip som har vært ca. 8,80 m langt målt ut fra grunnmurenes senterlinje. Foran vestveggen har det hatt et ca. 2,70 m bredt utbygg som har gått ca. 1,20 m ut fra veggen. Oppfattes utbygget som våpenhus, vil det si at skipet har hatt vestportal. Hvis utbygget har sittet midt på vestgavlen, har skipet vært ca. 7,60 m bredt. Et utbygg av denne art lar seg ikke forene med omløpende sval, og spor etter svalganger er heller ikke påvist. Grunnmur-rester inne i skipet tyder på at det her har ligget et system av krysslagte grunnstokker innenfor og parallelt med ytterveggene med ca. 1,10 m senteravstand fra disse. Er dette tilfelle, skulle man tro at skipet har hatt et hevet midtrom båret av stolper fra grunnstokkene, slik tilfelle har vært med de fleste av dalens stavkirker. En sammenligning mellom grunnplanene for dalens kjente kirker av denne type og den grunnplan som her er skissert for Nes kirke viser overensstemmelser såvel i totalmål som i forhold mellom bredde og lengde. Nærmest kommer Nes-kirkens skip det bevarte skip i Toppo kirke, som måler ca. 9,30 x 7,50 m, mens

det hevede midtrom er ca. 6,50m langt og ca. 5,20m bredt. De tilsvarende mål i Nes kirke synes å ha vært ca. 8,80 x 7,60 m og ca. 6,60 x 5,40 m.

Sikre spor etter at den brente kirke har hatt eget korutbygg er ikke påvist, men hvis en stenrad i nordøst angir nordveggen i et kor, har det vært ca. 5 m bredt.

Om den brente kirkes byggemåte kan de bevarte spor ikke si stort mer enn at det har vært en trekirke med vegger båret av grunnmurer. Veggene har altså ikke hatt jordgravne stolper, men har hvilt på sviller. Nordveggens grunnmur, som er best bevart, består for det meste av rullesten med kuplet overflate som det ikke er lett å mure videre på. Svillen har vel derfor hvilt dirkete på de bevarte stenene, som følger terrengets jevne fall mot øst. Østre ende av svillen har da ligget ca. 30 cm lavere enn vestenden, hvilket skulle tyde på at kirkens grunnramme har fulgt terrengets fell.

Faste gulvlag er ikke påvist på tomten. Hvis kirken hadde hatt stampet jordgulv e.l., ville det vært påvist i de områder der brannlaget er bevart. I skipets nordøstre hjørne er det en stenfylling som delvis går ned i gamle graver. Stenfyllingen er planert med toppnivå ca. 10 cm under grunnmurens overflate og dekket direkte av brannlaget. Stenplaneringen kan ikke ha tjent som gulvdekke, men tyder på at kirken har hatt tregulv som ikke har ligget direkte på undergrunnen, men på sviller og grunnstokker eller på et bjelkelag. Stenfyllingen må oppfattes som en stabilisering av en del av byggegrunnen som tidligere hadde vært gravplass.

DEN REVNE KIRKE.

Tomten bevarer spor etter den kirken som ble revet i 1864. Sporene består av fundamenter, stenfyllinger og stenplaneringer. De ligger enten over brannlaget eller er skåret ned gjennom brannlaget, og ved hjelp av brannlaget kan sporene etter den revne kirken skilles fra den brentes. Over brannlaget fantes det så å si ikke kulturslag, og ad stratigrafiske vei var det bare i enkelte tilfeller mulig å skjelne mellom perioder i den revne kirkes bygningshistorie. Restene av den revne kirkes stenfyllinger og - planeringer var for en stor del dekket av brudd av skifer som enkelte steder dannet sammenhengende lag. Skiferen skrev seg fra et skifertak som kirken fikk il

fikk i løpet av sin siste hundreårsperiode og som må være knust og spredd utover da kirken ble revet. Bl.a. ved hjelp av skiferen kunne de rester som skriver seg fra kirkens tid skilles fra de masser som senere er blitt påført tomten.

Skipets nordvegg.

Sporene etter skipets nordvegg kan følges som en ca. 1 m og ca. 9,50 m lang stenfylling langs nordsiden av grunnmuren for den brente kirkes nordvegg. Stenfyllingen har sin nordside i ca. 14,60y og ender mot øst i ca. 13,50x. Den består av rullesten og åkersten med størrelse fra knyttnever til kålhoder. Et tverrsnitt i 12x - 13x viser at stenene ligger i kompakt fylling som er ca. 1 m bred og opptil 30 cm dyp, og går inn mot nordsiden av den brente kirkes grunnmur. Under stenfyllingen er brannlaget og noe av massene under den fjernet. Det later til at løsmassene på branntomten er blitt gravet vekk i en grunn grøft som er blitt fylt med småsten for å tjene som fundament for den nye kirkeveggen. I vest har stenfyllingen overkant på ca +100. Den faller jevnt østover og har isøstenden sin overkant på ca. +70. Stenfyllingen har altså omtrent samme nivå og følger samme fall mot øst som den brente kirkes nordre grunnmur. I vest knekker stenfyllingen mot syd og grøftens vestgrense kan følges som en rett linje i ca. 4x. Det er ikke gravet snitt i denne del av stenfyllingen, men det later til at grøften er dypere og fundamentet kraftigere under vesthjørnet for den nye kirken enn videre østover i det parti hvor den brente kirkes grunnmur er bevart.

Skipets sydvegg.

For skipets sydvestre hjørne er det anlagt et fundament i form av en stenfylt grøft svarende til det under nordvestre hjørne. Stenfyllingen går opp i ca +90. Mot vest avsluttes fundamentet i ca. 4x. Søndre del er fjernet av en grav, men nordsiden angis av grøftens nedgravningsgrense gjennom brannlaget etter en buktende linje i ca. 7,50y. Grøften og fundamentet opphører inn mot vestsiden av grunnmuren for den brente kirkes vestvegg. Det er bare den del av veggen som har gått utenfor den brente kirke som har fått fundamenter lagt i grøft. Videre vestover ligger det rester av en grunnmur med sydside i ca. 6,30y. Den består av store sten, for det meste bruddsten av en type som ellers bare forekommer i den brente kirkes grunnmurer. Noen av dem har brannskader som viser at de er hentet fra den brente kirke, men de er

til dels såvidt sprukne at de ikke kan være flyttet meget, kanskje bare skubbet på plass. Terrenget på tomten faller av i en skrent mot syd fra en egg som går øst-vest i ca. 7,20y. Sydveggens grunnmur-rester ligger ved foten av den lille skrenten omgitt av jordmasser som er sterkt oppblandet med trekull, aske og brent småsten. Inntil sydsiden ligger det enkelte enkelte graver som har brutt brannfyllaget og tilhører den siste kirkes tid. Da det skulle bygges ny kirke etter kirkebrannen, later det til at sten fra de gamle grunnmurer er skubbet på plass langs foten av den lille skrenten for å danne underlag for sydveggens grunnmur. Det som er tilbake synes altså å være noe av fundamentet som har vært bygget opp med stor kantsten mot syd. Mot øst opphører det omtrent i ca. 13,50x.

Skipets vestvegg.

Mellom skipets vesthjørner, som markeres av stenfylte fundamentgrøfter, gir enkelte stener og avtrykk etter stener som har vært gravet ned i brannlaget, holdepunkter for vestveggens flukt. Veggflukten går tvers over en stor, flat sten med overflate +93. Stenen var synlig i gressbakken før utgravningen begynte, og det het seg at den var "dørhellen" i gamlekirken. Den ligger i skipets lengdeakse, så det synes å kunne passe. Inntil "dørhellens" sydside ligger en sten i samme nivå, og videre sydover til sydhjørnets fundament er det avtrykk etter sten med vestsiden i ca. 4,50x.

Skipet. Konklusjon.

Veggene i skipet har vært fundamentert på forskjellig vis. Ved anlegget av nordveggen er brannavfall og løse overflate masser blitt skrapet vekk utenfor den brente kirkes nordre grunnmur og en stenfylling av småfallen rullesten og åkersten er blitt lagt ut som en ca. 1 m bredt og ca. 30 cm dypt fundament. Vest for den brente kirken er fundamentet solidere. Her er det gravet en grøft som er blitt fylt med samme slags sten og har tjent som underlag for den nye kirkes nordvestre hjørne. Sammenlagt er nordveggens fundament ca. 9,50 m lange. Skipets sydvestre hjørne har vært fundamentert på samme måte som det nordvestre og svestsiden av begge hjørnefundamenter ligger i ca. 4x. Mellom hjørnefundamentene har vestveggen hvilt på enkelte større stener som har vært gravet noe ned i grunnen. Søndre hjørnes fundament er på sydsiden skadet av en grav. Den må imidlertid være anlagt mens kirken sto og har nok bare berørt ytterkantene av fundamentet. Avstanden mellom hjørnefundamentenes ytterpunkter har

antagelig vært ca. 8,40 m. Mens vestre del av skipets sydvegg har hatt fundament av marksten lagt i grøft, har resten av veggen, som har gått inn over den brente kirkes grunn, hatt fundament lagt opp fra terreng. Det har bestått av store stener som til dels har tilhørt den brente kirkes grunnmurer tidligere. Fundamentets sydside ligger i ca. 6,30y. Det har samlet lengde på ca. 9,50 m, som tilsvarer nordveggen.

Veggflukter for vestveggen kan fastleddes noenlunde eksakt på grunnlag av bevarte spor og rester av de stener som har båret svillen. Dens senterlinje må ha ligget omtrent i 4,50y eller ca. $\frac{1}{2}$ m fra hjørnefundamentets vestsiden. At nordveggen har hatt sitt senter en $\frac{1}{2}$ m innenfor fundamentets ytterside, er sannsynlig, for da har den falt sammen med fundamentets senterlinje omtrent i 14,20y. Ut fra samme resonnering skulle sydveggen ha ligget i ca. +6,80y, hvilket gir en bredde på ca. 7,40 m. Av skipets østvegg er fundamentene bare bevart i hjørnene. Regner man med at veggen har hatt sin senterlinje en $\frac{1}{2}$ m fra deres østside, vil svillen ha ligget i ca. 13x. Østligere har den ikke kunnet ligge uten å bli undergravet av korets gravkammer. Denne tolkning av sporene og restene etter skipets vegger gir som resultat at skipet har vært ca. 8,5 m langt og ca. 7,50 m bredt målt fra veggens senterlinjer.

Veggsvillene kan ha ligget direkte på stenfundamentene. Nordveggen fundament, som er best bevart, er såvidt pent avrettet at det kan ha båret svillen, som i så fall har ligget i samme nivå som den brente kirkes svill og hatt samme helling som den mot øst. (ca. 30 cm lavere i øst enn i vest). Vestveggen har åpenbart vært båret av større sten lagt i rad. Her er praktisk talt alle fjernet, men fordi de har ligget direkte på grunnen, har de etterlatt seg avtrykk. Hvis de øvrige vegger har hatt tilsvarende grunnmurer eller stener lagt over fundamentene, må de være fjernet etter at kirken ble revet. Det er bygget meget i Nesbyen i de siste 100 år, og det er vanskelig om god muresten.

Koret.

Vestre del av korets nordvegg har hvilt på østre del av grunnmuren for den brente kirkes nordvegg, som har sitt senter omtrent i 13,30y og ender i ca. 15,50x. Videre østover er det lagt ut en stenfylling bestående av rullesten

og åkersten av samme karakter som den som er brukt i skipets fundamenter. Stenfyllingen dekker brannlaget, som følger terrengets fall mot øst og nord. Den må oppfattes som fundament anlagt for å bære den del av korets nordvegg som går utenfor den brente kirkes grunn. I nordøst er fundamentet skadet av den rognen som sto her, og korets nord-østhjørne kan derfor ikke fastlegges. Omtrent i 18x later det imidlertid til at apsidens fundament har støtt inn mot korets, og sentrum i korets nordøstre hjørne har antagelig ligget i ca. 17,20x, 13,30y. Sydveggen i koret angis av en rad store stener som ligger på rad fra 13,80x til 15,90x med sydside i ca. 7,40y. Stenene ligger i og omgitt av omrotet brannavfall og må oppfattes som rester av en grunnmur anlagt etter brannen. Syd for stenraden faller terrenget og dekkes av omrotet brannavfall og sten. En grøft fra korets gravkammer mot sydøst har ødelagt eventuelle rester etter østre del av grunnmuren og korets sydøstre hjørne. Østveggen har heller ikke etterlatt spor som gir holdepunkter for korets lengde, men er bestemmelsen av nordøstre hjørne riktig, har det vært ca. 4,20 m langt. Stenradene for nord- og sydveggen angir bredden til ca. 5,80 m målt fra veggens senterlinjer.

Apsis.

Den planerete fylling av mindre rullesten og åkersten, som dekker de bevarte delene av korets areal, fortsetter med samme karakter over i apsis og begrenses mot øst etter en upresis halvsirkel. Nordøstre kvadrant begrenses av store rullesten som er lagt radiært. De ligger delvis på hverandre i to lag og går opp i samme nivå som fundamentene for korets nordvegg. I et parti bøyer raden av radiært lagte stener inn fra den antatte veggflukten, men her er det lagt noen store stener på utsiden som går opp i samme nivå og kan ha vært veggberende. I sydøstre kvadrant begrenses apsidens av små og store stener. Over et mindre parti er det bevart en rest av en doserende begrensingsmur av åkersten lagt på hverandre i et par skift med leire som bindemiddel. Forbindelsen mellom apsidens og korets fundamenter er brutt i syd for grøften fra korets gravkammer, og i nord er det tilsvarende punkt skadet av rognen som sto der. De bevarte spor etter apsidens fundamenter tyder imidlertid på at apsidens har hatt samme bredde som koret, ca. 5,80 m, og at veggflukten

har utgjort en halvsirkel.

Sakristiet.

Øst for apsis er grunnmurene for sakristiet bevart. De viser at sakristiet er blitt satt inn mot apsidens kromme østside, men at det har vært rettvisklet avsluttet mot øst med sin østgavl ca. 3,50 m fra apsidens østende. Grunnmurenes senterlinje viser at sakristiet har vært ca. 3,60 m bredt i sentermål og at midtaksen har ca. 6° nordlig avvik mot øst i forhold til kirkens lengdeakse. Grunnmurene ligger direkte på opprinnelig terreng og er delvis bevart i to skift, men kan ha vært høyere. De går opp i +60, men det er tydelig fjernet noe sten. Inntil vestre del av nordmuren er det bygget opp en ca. 1,80 m bred stentrapp med et par trinn, som viser at sakristiet har hatt dør i nordveggen.

Våpenhuset.

Vest for fundamentene for skipets vestgavl er det rester av våpenhusets grunnmurer. De består av relativt små og flate stener som ligger på rad med overkant i ca. +90 - +100, altså omtrent i samme nivå som fundamentet for skipets vestgavl. Avtrykk etter enkelte stener som er fjernet supplerer stenradene og viser at våpenhuset har hatt omtrent kvadratiske grunnplan. Målt ut fra grunnmurenes senterlinje har våpenhuset vært ca. 4 m bredt nord-syd. Mønelinjen har gått ut mot vest fra skipets vestgavl ca. 25 cm nord for kirkens langeakse og har avveket ca. $4\frac{1}{2}^{\circ}$ mot nord fra denne. Nordveggen har vært ca. 3,60 m lang og sydveggen ca. 4,10 m lang.

Stenfylling.

Store deler av tomten for den revne kirkes apsis, kor og skip dekkes av en planert stenfylling som skilles fra den brente kirkes stenfylling av brannlaget. Kraftigst er stenfyllingen i apsis, hvor den har overkant i ca. +50 og består av små rullesten og åkersten i et par lag. Stenplaneringen fortsetter med svak stigning over arkåret, hvor den er bevart på nordsiden av gravkammeret som en småstensfylling inn mot nordre grunnmur. Videre inn i skipet fortsetter stenfyllingen med samme stigning på nordsiden av skipets gravkammer. Her er stenmaterialet mer varierende og ligger i ett lag. Vest for den brente kirkes vestmur er det ikke sammenhengende stenfylling, men stenblandet jord som går opp i samme nivå som toppen av stenplaneringen østenfor, ca. +85. Den har altså samme fall mot øst som fundamentene og må opfattes som en

planering under gulvene med overkant ca. 10 cm lavere enn fundamentene. Man må anta at stenplaneringen opprinnelig har dekket arealet for apsis og koret og de 6 østre metre i skipet. Det er mulig at den har båret tregulvets bjelkelag, men det kan ikke påvises spesielle bjelke opplegg. Midt i apsis ligger det en stor (formodentlig jordfast) sten med overflate på +68. Den kan ha båret alteret, som i følge Bulls oppmålinger hadde sin plass her.

Tjæreholdig jordlag.

I skipets vestre del, vest for den brente kirkes vestmur, dekkes brannlaget av et 5-10 cm tykt jordlag som inneholder småsten, flis og gress. I nordre del er laget gjennomtrukket med tjære som til dels har bundet det av til en tykk skorpe med noenlunde plan og glatt overflate som er sterkt krakelert. Laget har overflate på ca. +85 eller ca. 10 cm lavere enn "dørhellen" og fundamentene og kan ikke ha tjent som gulv. Den revne kirken har etter alt å dømme hatt tregulv all sin tid, og laget må være dannet ved at det er rent tjære ned under tregulvet, som må ha spent fritt over bakken uten å etterlate seg avtrykk i det fast avbundede lag.

Den revne kirke. Konklusjon.

Kirketuften viser at den revne kirke er blitt anlagt med samme himmelretning som den brente, men skipet er blitt forskjøvet ca. 2 m mot vest og ca. 80 cm mot nord. Gamle grunnmurer er til dels blitt benyttet som de lå. Enkelte steder synes det å være forskjøvet litt, mens de andre steder synes å ha avgitt sitt stenmateriale av bruddsten med god kløv til nye grunnmurer. I nord, øst og vest er det lagt nye fundamenter som består av fyllinger av små rullesten og åkersten. De er dels lagt ut over brannlaget, dels over brannlaget og løse overflatmasser gravet vekk, og vesthjørnene har fått fundamenter lagt i grøft.

Veggsvillene kan ha hvilt direkte på de bevart fundamenter og har da ligget i samme nivå som den brente kirkes sviller. Vel så sannsynlig er det imidlertid at fundamentene har båret stenrader som har tjent som opplegg for svillene. Det forhold at grunnen under kirken er blitt hevet ca. 10 cm med en avplanert fylling av sten i østre del og jord i vestre del tyder i denne retning. De planerte fyllingene synes ikke å ha hatt gulvbærende funksjon, men må oppfattes som

planeringer under tregulvene. Såvel fundamentene som planeringene følger terrengets fall mot øst og tyder på at sviller og gulv har hatt et samlet fall østover på ca. 30 cm. Det samme synes å ha vært tilfelle i den brente kirken.

Med holdepunkt i kirketuftens spor kan grunnplanen for den revne kirkes eldre deler fastlegges med en viss sikkerhet. Skipet har vært ca. 8,50 m langt og ca. 7,50 m bredt. Koret har vært ca. 4,20 m langt og ca. 5,80 m bredt og har åpnet seg i full bredde mot apsis, som har vært ca. 2,90 m dyp. Den brente kirkes grunnmur-rester tyder på at dens skip har hatt meget nær samme lengde og bredde, men mens dette synes å ha hatt hevet midtrom båret av stolper fra et ^{ys}septem av grunnstokker, viser Bulls oppmåling av den siste kirke et skip uten hevet midtrom, men med en midtstolpe som støtte for takrytteren.

Apsidens fundamenter avviker noe fra de opprinnelige fundamenter for kor og skip og kunne tyde på at apsidens er tilføyet senere. Det er imidlertid ikke påvist spor etter at koret har vært rett avsluttet mot øst. Tvert imot går stenfyllingen under korets gulv ubrudt inn under apsidens og tyder på at kirken opprinnelig har hatt apsis, hvilket også sannsynliggjøres av det uforholdsmessig korte koret som nærmest forutsetter apsis. Den er imidlertid vanligvis noe smalere enn koret, og den mulighet at apsidens i den revne kirken engang har vært smalere enn koret kan ikke avvises. Hvis den opprinnelig har vært ca. 1 m smalere, ville noen store stener i stenfyllingens ytre sone inngå i dens fundamenter. Den apsis som kirken hadde ved rivningen måtte i så fall skyldes en ombygging, og fundamentene kan gi innbrykk av å være ombygget. Det er derfor mulig at den revne kirken opprinnelig har hatt en ca. 4,80 m bred apsis som senere er blitt utvidet til korets fulle bredde.

Kirkens øvrige bygningsledd ble av Bull oppfattet som senere tilbygg og utelatt på hans oppmålingstegninger. Sakristiets grunnmur viser at det har vært bygget ut fra apsidens østside med ca. 3,60 m bredde. Da det har stått skrått i forhold til apsidens midtakse, har sydveggen vært lengre enn nordveggen, henholdsvis ca. 4,30 m og ca. 3,80 m. En stentrapp foran nordveggen viser at sakristiet har hatt inngang fra kirkegården i nord. Våpenhuset foran skipets vestgavl har hatt tilnærmet kvadratisk grunnplan med ca. 4 m bredde. Av tverrvingenes fundamenter er det ikke funnet sikre rester og spor; de synes

å være ødelagt av senere arbeider på kirketuften.

Kirken hadde ikke svalgang da den ble revet. Hvis den har hatt svalgang, må det være før tverrvinger, sakristi og våpenhus ble bygget. Under sakristiet og søndre ving ligger det graver som viser at kirkegården har gått helt inn mot selve kirkeveggenes fundamenter i alle fall i visse perioder før disse tilbygg ble reist. Inntil skipets vestvegg er det ikke påvist graver, men der er heller ikke spor som kan ha sammenheng med svalgang. Utenfor "dørhellen" er det derimot en fast stenplanering som er eldre enn våpenhuset og tyder på at dette område har vært under åpen himmel en viss tid før våpenhuset ble reist.

GRAVER.

I det følgende vil det bli gitt en beskrivelse av de graver som er påvist på kirketomten. Full utgravning er bare gjennomført for de gravers vedkommende som ligger innenfor den revne kirkes opprinnelige deler og som ikke dekkes av brannlaget.

Skipets gravkammer.

Skipets gravkammer er en fellesbetegnelse for to grupper av graver som har ligget innenfor en rektangulær nedgravning noenlunde midt i østre halvdel av den revne kirkes skip, ca. 2,60 m lang øst-vest og ca. 2 m bred nord-syd. Den andre gruppen besto av to kistebegravelser som var satt ned over hverandre i samme nedgravning som grenser inn mot den første sydvesthjørne. Gravkammeret er gravet ned i naturbakken, som til dels består av såvidt fast sand at veggene kan stå noenlunde loddrette.

De to kistene i gravkammerets søndre del var omgitt av sandjord. Av den øverste var morkne deler av bunnen og noe av sidene bevart, og deler av et forvitret skjelett lå på bunnen. Ca. 30 cm under bunnen fantes avtrykk og rester av den underste kistes trebunn på bunnen av gravkammeret på ca. +15. Denne kisten har vavveket fra kirkens lengdeakse idet østenden har vært dreiet mot syd. Det er uklart om brannlaget har dekket denne søndre del av gravkammeret, men det forhold at vestre del har gått inn under den tverrbjelke i skipets gulv som i følge Bulls oppmålinger har båret den revne kirkes midtstolpe, kan tyde på at de to begravelsene i gravkammerets søndre del er eldre enn den revne kirke og brannen.

Gravkammerets nordre del var gjenfylt med masser som synes å skrive seg fra menighetshusets oppførelsestid. På bunnen lå det samlet 6 kranier og en del løse knokler over rester av kistebunner in situ. Det er tydelig at gravkammeret er blitt tømt en gang etter at kirken var revet og gjenfylt senest da menighetshuset ble bygget. Inntil gravkammerets nordside lå rester av et skjelett på råtne tredeler direkte over naturbakken, som her har nivå ca. +20. Gravkammerets bunn synker mot syd til ca. +15, og her var det rester av råttent treverk som anga bunnen av en annen grav. Det er uklart om det dreier seg om kistebunner eller bårer. De 6 kranier tyder på at det har vært flere graver i denne del av gravkammeret, de må i så fall enten ha ligget over de bevarte bunner eller være forstyrret ved anlegget av dem.

Gravkammer i betydningen åpent gravrom under gulvet har dette neppe vært. I søndre del må det være satt ned kister to ganger, og begge ganger er det blitt gjenfylt med jord over kisten. I nordre del lå gravbunnene i forskjellig nivå og tyder ikke på at det er anlagt under ett som et gravkammer, men tyder mer på at det er gravet ny grav for hver begravelse og at graven er blitt gjenfylt etter hver gang. Når gravene er blitt konsentrert i dette området, kan det skyldes kirkens innredning, som kan ha gjort det naturligst å åpne gulvet i dette parti.

I skipets sydøstre del er det en barnegrav som har brutt brannlaget og tilhører den revne kirkes tid. Graven er ca. 90 cm lang og 40 cm bred. Det ble ikke påvist rester av kiste eller skjelett i graven.

Korets gravkammer.

Korets gravkammer er ca. 3 m bredt og opptil ca. 2,70 m langt. Det er sentrert etter den revne kirkes lange akse og opptar størstedelen av koret. Bunnen er noenlunde plan i ca. 0 - +10, og det kan gi inntrykk av at det er anlagt under ett som et gravkammer. Om det har stått åpent eller vært fylt med jord lar seg ikke avgjøre. I likhet med nordre del av skipets gravkammer er det blitt så å si fullstendig tømt en gang etter at kirken var revet og synes å være gjenfylt senest da menighetshuset ble bygget. Rester av kister var bevart på bunnen. Inntil nordsiden lå noe av bunnen og

sidene av en trekiste og mørke deler av et skjelett. Hjørnebeslag fra kisten med endene utsmidd i hjerteform tyder på at den tilhører 1600-1700-årene. I midtre del av gravkammeret hadde bunnen spor og rester fra to kister eller bårer. Inntil gravkammerets sydside lå restene av en omhyggelig beslått kiste. Foruten vinkelbeslag i hvert hjørne har den hatt to tverrstilte beslag som har gått under bunnen og noe opp langs sidene. Alle beslag har hjerteformede ender og tyder på at kisten er noenlunde jevngammel med den nordre.

Fra korets gravkammer fører en ca. 1 m bred grøft med skrå sider ut mot sydøst. Grøften kan neppe være gravet før kirken ble revet og var gjenfylt med masser som synes å skrive seg fra menighetshusets oppførelsestid. Det er uklart hvorfor grøften er gravet, men den kan ikke ha tjent som grav.

Graver eldre enn den revne kirke.

Som nevnt er det mulig at søndre del av skipets gravkammer er anlagt før den siste kirke ble bygget, men det kan ikke avgjøres med sikkerhet, da brannlaget ikke var bevart i dette område. Kirketomten har imidlertid graver som dekkes av brannlaget, men ingen av dem er fullstendig utgravet, da det ville medføre inngrep i bevarte bygningsspor.

Ved tømning av korets gravkammer fremkom spor etter to eldre graver i nord og en i syd. Av den søndre er den ca. 2 m lange nordsiden påvist inntil gravkammerets sydside. Resten av graven dekkes både av brannlaget og stenfyllinger for den revne kirkes kor. I nordøstre hjørne av gravkammeret er vestre ende av en grav hvis østre del går inn under bevarte deler av korets brannlag og stenfyll. Vestre del av graven har bunn i +45 og skrånende sider. Gravfyllen viser at det har vært en kistebegravelse, men såvel kiste som skjelett er fullstendig forsvunnet. Østveggen i den brente kirkes skip har gått tvers over begge disse graver og tyder på at de er eldre enn begge de kjente kirker på stedet.

I gravkammerets nord^{ve}østre hjørne er fotenden av en grav påvist med bunn i ca. +30. På bunnen, som stiger noe mot nordvest, ligger sterkt mørkede rester av benenes knokler. Hodenden går inn under stenfyllingen som dekkes av brannlaget i skipets nordøstre hjørne. Som tidligere nevnt går stenfyllingen nesten ned til bunnen av graven og tyder på at den er tømt for jord og fylt med sten, en foranstaltning som synes å skulle tjene til å stabilisere grunnen da den første av de to

plan II

kjente kirkene ble bygget.

Nord for østre del av skipets gravkammer er hodeenden av to graver påvist side om side. Vestre ende av søndre grav er tømt ned til et kranium som ligger i ca. +10. Fra den nordre av de to gravene fortsetter nedgravningsgrensen mot vest og danner sydsiden i en grav med rester av fotknokler på bunnen i ca. +10. Inntil nordsiden av knoklene er rester av hoftepartiet av et annet skjelett bevart i samme nivå. Den brente kirkes nordre stenrad er anlagt etter at graven ble fylt, slik at graven må være eldre enn byggingen av denne kirken.

Vest for søndre del av skipets gravkammer er hoftepartiet på et skjelett påvist. Gravens fotende fortsetter inn under den stenrad som oppfattes som underlag for den brente kirkes vestre grunnstokk, mens hodeenden går inn under vestveggen stenrad.

Av hensyn til bevarte spor og rester av de kirkebygg som har stått på tomten, er undersøkelsen av eldre graver blitt begrenset. Enkelte er blitt delvis undersøkt, mens andre bare er registrert. Sannsynligvis er det uregistrerte graver under de bygningsrester som dekker store deler av tomten. Alle kjente graver som er eldre enn den revne kirken har en posisjon i forhold til den fremsatte tolkning av den brente kirkes konstruktive deler som tyder på at gravene også er eldre enn den. Kirketuften synes å ha inngått i en gravplass før den første av de to kjente kirkene ble reist, og gravtettheten i nord kan tyde på at kirkegården har vært i bruk en tid innen denne del ble avstått til kirketomt.

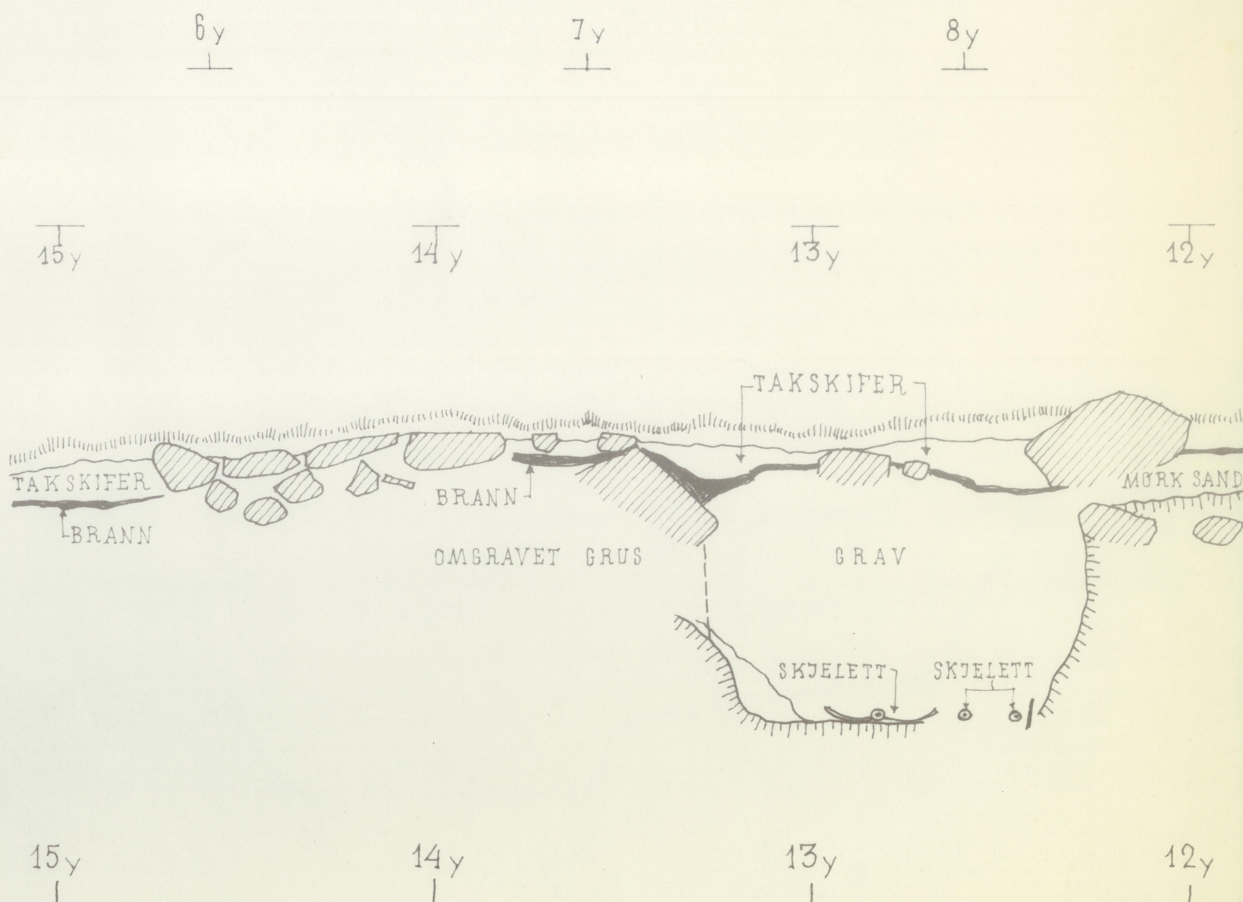
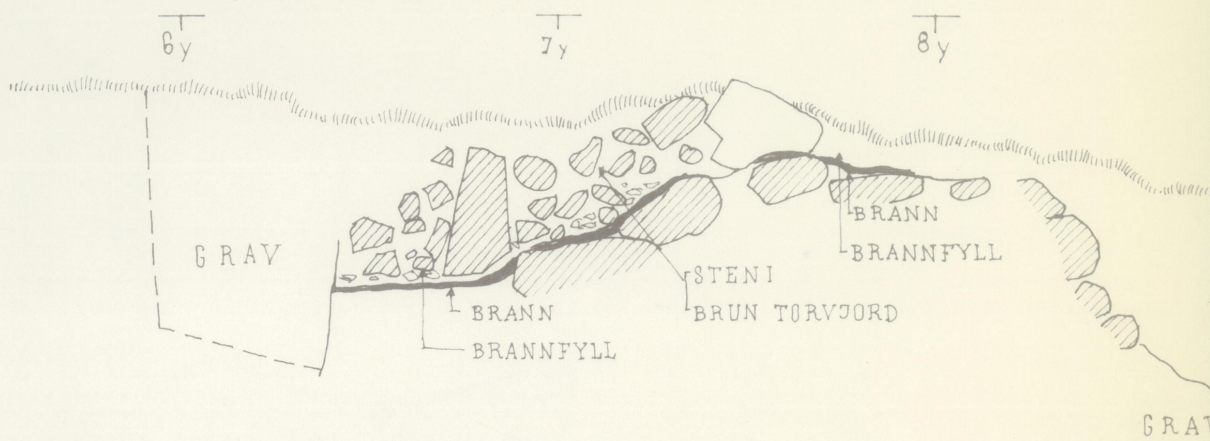
± 0

± 1

Dette dokumentet har et for stort format til å kunne skannes i sin helhet.

For innsyn ta kontakt med arkivet ved Kulturhistorisk museum:

postmottak@khm.uio.no

NE S STAVKIRKETUFT.

Dette dokumentet har et for stort format til å kunne skannes i sin helhet.

For innsyn ta kontakt med arkivet ved Kulturhistorisk museum:

postmottak@khm.uio.no

10 y

9 y

8 y

7 y

6 y

0

1 x

2 x

3 x

NES STAVKIRKETUFT. U

Dette dokumentet har et for stort format til å kunne skannes i sin helhet.

For innsyn ta kontakt med arkivet ved Kulturhistorisk museum:

postmottak@khm.uio.no

10y

L A B E T

+94

BRANN

+73

+82

+104

9y

BRANN

+90

+95

+95

BRANN

+84

+97

BRANN

+80

8y

+100

+97

+94

+94

+95

BRANN

+88

+95

BRANN

+83

+95

+92

BRANN

+90

BRANN

+84

+86

+86

7y

+91

+96

+71

+80

6y

+87

+72

BRANN

+71

G R A V

5x

6x

7x

8x

N E S S T A V K I R K E T U F T .

Nes stavkirketuft i Hallingdal.

Stavkirken i Nes i Hallingdal ble revet i 1864, to år etter at den nye kirken var bygget på en ny kirkegård noe lenger øst. Den gamle kirken var blitt ombygget flere ganger, og slik den sto i 1800-årene kjennes den fra en rekke tegninger og fremfor alt fra arkitekt G. Bulls oppmåling. Kjernen i anlegget utgjordes av de middelalderske deler: skip, kor og apsis. Inntil apsidens østside var føyet et sakristi, og skipet hadde fått tverrarmer mot nord og syd og våpenhus mot vest.

Da kirken var revet, forfalt den gamle kirkegården. Den ble erklært nedlagt i 1907, og et menighetshus ble tillatt reist her i 1926. Det ble oppført rett syd for kirketomten, som ble planert noe ved denne anledning. Senere har det fra flere hold vært ytret ønske om å få satt den gamle kirkegård i verdig stand. Dette fordret en utgravning og undersøkelse av kirketomten, som ble gjennomført i juni 1965.

Før utgravningen ble gjennomført markerte kirketomten seg med enkelte synlige fundamentstener og noen groper som kunne antas å skyldes gravkamre. Da gresstorven var fjernet, trådte grunnmur-rester og stenfyllinger frem. Grunnmurene er for en stor del blitt fjernet etter at kirken var revet, men veggfluktene kan for det meste følges, fordi det for en del har vært gravet grøfter som er blitt fylt med sten for å tjene som fundament for grunnmurene. Innenfor veggfluktene synes det opprinnelig å ha vært sammenhengende stenplaneringer i skip, kor og apsis, men senere er det blitt satt ned begravelser som har ført til noe av stenplaneringen er blitt fjernet. Både under skip og kor var det et gravkammer eller snarere en grop som har rommet flere kister. Det ble funnet deler av kister og jernbeslag fra 1600- og 1700-årene såvel i skipets som i korets gravkammer, men ingen av kistene og skjelettene var intakt, og avfall fra nyere tid, som lå spredd i gravfyllen, tyder på at det har vært rotet i gravkamrene etter at kirken var revet. Direkte under gressroten over og mellom stenene i stenplaneringen ble det funnet mynter fra middelalder og nyere tid, som viser at stenplaneringen har ligget åpen under gulvet hele tiden mens kirken sto. Planeringen av tomten etter at kirken var revet har tydeligvis omfattet fjerning av grunnmurens stener og fylling av gravkamrene. De moderne fyllmasser inneholdt adskillige

nyere gjenstander som ikke er tatt vare på. Når det i gressroten over hele tomten ble det funnet adskillige nyere kobbermynter, forklares det visstnok ved at stedet har vært foretrukket ved kasting på stikka.

Undersøkelsen av kirketuften har gitt en del opplysninger om kirken gjennom tidene. Dens grunnplan er fastlagt, og sammenholdt med eldre tegninger og oppmålinger og bevarte materialer gir undersøkelsene godt grunnlag for en detaljert beskrivelse av kirkens byggemåte og utseende og tillater en datering av kirkens opprinnelige deler til annen del av 1200-årene eller første del av 1300-årene. Når de funne mynter er bestemt kan de kanskje bidra til presisere angivelse av byggetiden. Ved utgravningen av kirken ble det påvist at den er reist på tomten for en eldre kirke som er brent. Av den brente kirke er enkelte grunnmurer bevart. De var dekket av et brannlag som fortsatte over deler av kirketomten og ble dekket av den senere kirkes fundamenter og stenplaneringer. Den brente kirke har hatt grunnmurer som viser at veggene harkvilt på grunnsviller. Et par steder ble det påvist graver som er eldre enn den brente kirke og dekkes av dens grunnmurer, hvilket tyder på at det har vært kirke på stedet også før den brente kirke ble reist.

Ved utgravningen ble de funne rester av grunnmurer og fundamenter bevart. Stenplaneringen i skipet, som lå direkte på naturbakkens gule sand og brune gule grus ble fjernet, mens korets og apsidens stenplanering er bevart. Begge gravkamre er fullstendig utgravet. Våpenhuset og sakristiet har regulære grunnmurer av sten som er lagt i rader over gammel kirkegårdsgrunn. I våpenhuset er kirkegårdsnivået blottlagt, men de eldre graver under sakristiet er delvis utgravet. Søkingen etter grunnmurene for skipets nordre ving ble innstillet etter at det var påvist at dette parti er ^{formodentlig for begravelse} blitt fullstendig omgravet/etter at kirken er revet. Søndre vings fundamenter synes ødelagt ved anlegget av menighetshuset og en stensatt vei inntil dette, så her ble det ikke undersøkt. Alle jordmasser er blitt siktet

gjennom soll med 6mm rutedimensjon, og de funne gjenstander oversendes herved til Universitetets Oldsaksamling sammen med en fortegnelse over gjenstandene, mens myntene innleveres til Universitetets Myntkabinett.

Oslo oktober 1965

Håkon Christie

Fortegnelse over gjenstander som er funnet ved utgravningen av tuften for Nes stavkirke i Hallingdal juni 1965.

For gjenstander som er funnet i omgravede jordmasser er funnstedet ikke anført.

- x1. Del av hette eller kalott av tynt stoff med metalltråd, funnet i korets gravkammers jordfyll.
- x2. Biter av grovt ullstoff, funnet i gravfyll for grav eldre enn brannlaget i skipets nordre del.
- x3. Ull eller hår, funnet i gravfyllen for grav som ligger innenfor den brente kirkes nordvegg i skipets midtre del.
- x4. Lite stykke ullstoff eller filt, funnet i uren grus under brannlaget i skipets nordre del.
- x5. 24 knapper av metall med glatt eller ornert synlig flate.
- x6. 2 dobbeltnapper av metall, den største funnet i skipets, den minste i korets overflatefyll.
- x7. Del av metallknapp? funnet i brannlaget i skipets nordre del.
- x8. Halsknapp av sølv, funnet i skipets overflatefyll, og halsknapp av ben funnet i korets overflatefyll.
- x9. Lau til bynadsøljer. 2 store rombeformede, 2 små rombeformede og 3 sirkulære.
- x10. Lite hengekors av sølv, funnet i skipets overflatefyll.
- x11. Rombeformet lau til sølje, funnet i omrotet brannlag i skipets vestre del.
- x12. 15 jernhemper til klesplagg og et lite stykke av en tynn jernkjede.
- x13. Liten kurv av metalltråd, funnet i overflatefyllen i korapsis.
- x14. 6 bokbeslag av messing.
- x15. 17 deler av forskjellige messingbeslag, noen med gravert eller puntslet ornamentikk.
- x16. 2 ornerte messingstykker, funnet i korets overflatefyll mellom stenene i stenfyllen.
- x17. Del av messingblikk, funnet i omgravet grus i nedgravning under brannlaget i skipets nordre del, innenfor den brente grunnmur.

- ×18. Del av kirkeklokke, funnet i brannlag utenfor midtre del av skipets nordvegg.
- ×19. Smeltet metall, funnet mellom stenene i fyllen i apsidens søndre del.
- ×20. Smeltet metall, funnet mellom stenene i apsidens stenfylling.
- ×21. Smeltet metall, funnet i brannlaget i skipets nordøstre hjørne.
- ×22. Smeltet metall, funnet i brannlaget i skipets nordre del.
- ×23. Smeltet metall, funnet i gravfyllen i barnegraven syd for skipets gravkammer.
- ×24. 3 stykker vindusbly.
- ×25. Kolv av jern til liten bjelle, funnet i apsidens sydside mellom stenene i småstensfyllingen.
- ×26. Jernholk, funnet mellom stenene under korets nordvegg.
- ×27. Prydnagle av jern, funnet i brannlaget i skipets nordre del.
- ×28. Klinknagle av jern, funnet i sandlaget direkte under brannlaget i skipets vestre del.
- ×29. 5 brott keramikk, funnet i omgravede jordmasser.
- ×30. 4 glassperler.
- ×31. 1 glassperle funnet på bunnen i nordre del av korets gravkammer.
- ×32. 3 nyere hengesmykker av kunststoff.
- ×33. Benperle?, funnet i brannlaget i skipets nordre del.
- ×34. Bennål, funnet i omrotet jord midt i skipet.
- ×35. Deler av dyretenner, funnet i brannlaget inamot vestsiden av stor jordfast sten i skipets midtre, vestre del.
- ×36. Bryne, funnet i gressroten i skipets vestre del.
- ×37. Sække eller lodd av skifer, funnet i grusmassene i nedgravning (grav) under brannlag i skipets nordre del.
- ×38. Stykke av klebersten, utilhugget, funnet inn mot østsiden av apsidens grunnmur.
- ×39. Deler av kritt-piper.
- ×40. Brudd av gammelt vindusglass.
- ×41. Brudd av gammelt vindusglass.
- ×42. Brudd av gammelt vindusglass med knipset kant.
- ×43. Del av jernsaks funnet i fyllmasser i korets gravkammer.

- x44. Jernnagler fra gravkister, funnet i gravfyllen og tildels sttende fast i kistedeler i korets gravkammer.
- x45. Jernblekk ornamentter, deler av kistepynt, funnet i fyllmasser i korets gravkammer.
- x46. Kistebeslag av jern, funnet i fyllmasser i korets gravkammer.
- x47. Hjørnebeslag av jern til kister, funnet i korets gravkammer.
- x48. To bunnbeslag av jern til kiste hvis bunn var bevart i søndre del av korets gravkammer.

56 Nes kirke, Hallingdal. Buskerud.

viketmønta

Under arkeologiske undersøkelser av kirka i 1965 ble det funnet 187 mynter og myntliknende stykker, som ble levert til Universitetets Myntkabinett i oktober 1965.

De eldste blant funnmyntene var 4 brakteater fra Magnus Lagaböters regjeringstid, yngst var en norsk 2 öre fra 1963.

7/868. Se det til N. M. G. s. 63. mynter, publisert i Hørslevs skoleblad side 100 administrativt årshetene side 7-8. (UNA 1953).

NORGE.

Magnus Lagaböter og hans sønner.....	39.
Senere middelalder.....	5.
Nyere tid.....	70.

DANMARK.

Middelalder.....	3.
Nyere tid.....	54.

SVERIGE.

Middelalder.....	4.
------------------	----

TYSKLAND.

Middelalder.....	4.
Nyere tid.....	1.

Utydete mynter, trolig middelalder.....	6.
Treknapp.....	1.

SUM: 187.

Nes kirke, Hallingdal.
.....

NORGE.

Magnus Lagaböters tid.
.....

1. Brakteat. Kronet hode en face. Schive XI,34.
2. " Kronet hode i profil. Jfr. Schive XI,53.
3. " Krone. Schive XI,63.
4. " " " XI,69.

Brakteater 1280-1319.
.....

- x 5. Kronet hode en face. Mangler hoß Schive, jfr. dog XII,26.
6. " " Jfr. Schive XII,30-31.
- 7-8. " " Schive XII,32-35.
9. " " Jfr. Schive XII,36.
10. " " " " XII,36-37.
- 11-13. " " Schive XII,2-4.
- 14-15. " " " XII,2-4,14-15.
16. " " Schive XII,1.
- 17-24. " " " XII,5-13.

Eirik Magnusson. Tosidig mynt.
.....

25. Penning. Tönsberg. Hode en face/kors. Schive IX,14.
26. Kvitpenning. Hode en face/kors. " IX,19-22.
- 27-29. Kvartpenning. Hode en face/kors. " IX,16-18.
- 30-31. Halvpénning. Löve i skjold/kors. " IX,34.
32. Kvartpenning. Löve i skjold/kors. " IX,35-36.

Hertug Håkon Magnusson. Tosidig mynt.
.....

- 33-34. Halvpenning. Hode i profil/kors. Schive X,7.
35. Kvartpenning. " " X,8-10.

Håkon V. Magnusson. Tosidig mynt.
.....

36. Penning. Hode en face/h. Schive XI,3, men vekt 1,220g.
37. Halvpenning. Hode en face/kors. Schive X,21.
38. Kvartpenning. Krone/kors. Holst, N.N.Å. 1948, side 69, f g 21
39. Halvpenning? Hode en face/kors? Schive X,21?

Magnus Eriksson.
.....

40. Tosidig mynt. Hode en face/ ? Schive XII,60-65,67-68.
41. " Löve/to motvente ökser. Schive XII,66.
42. " Utydelig. Svensk ? Jfr. Schive XII,60-72,
og Thordem.gr. XVIII.
43. Hulpenning. To motvente kroner. Schive XI,16+19.

Olav Håkonsson.
.....

- × 44. Hulpenning. Kronet O, med kors inne i O. Jfr. Schive XII,50.
Holst, N.K. pl. III, nr. 69.

Christian IV.
.....

45. Skilling 1648.

Frederik III.
.....

46. Skilling 1650.
47. " 1651.
48. 2 skilling 1653.
49. " 1657.

Frederik III. forts.
.....

- 50. Skilling 1659.
- 51. " 1661.
- 52. " 1662.

Christian V.
.....

- 53-54. Skilling 1675.
- 55-56. 2 skilling 1685.
- 57. Skilling 1686.
- 58. 2 skilling 1687.
- 59. " 1690.
- 60. Skilling 1691.
- 61. " 1692.
- 62. 2 skilling 1694.
- 63. " 1698.

Fredørrik IV.
.....

- 64. 2 skilling 1700.
- 65. " 1701.
- 66. " 1705.
- 67. " 1706.
- 68. 8 skilling 1715.
- 69. 2 skilling 1716.
- 70. " 1722.
- 71-72. 2 skilling 17 ?

.....

1740. 2 skilling 1740.

Frederik V.
.....

73. 2 skilling 1762.
74. Skilling 1762.
75. 2 skilling 1764.
76-77. Skilling 1764.
78. " 1765.
79-80. " 17 ?.

Christian VII.
.....

- 81-82. Skilling 1770.
83. 2 skilling 1778.
84. Skilling 1780.
85. 8 skilling 1782.
86. 2 skilling 1782.
87. " 1787.
88-89. " 1788.
90. " 1803.
91. " ?
92. Skilling ?

Frederik VI.
.....

93. Skilling 1812.

Carl Johan.
.....

94. Skilling 1819.
95. 2 skilling 1822.
96. Skilling 1834.
97. 1/2 skilling 1839.
98-99. 2 skilling 1842.

Oscar II.
.....

100. Öre 1876 eller senere.

Håkon VII.
.....

101. 2 öre 1913.

102. " 1929.

103. Öre 1930.

104. 5 öre 1938.

105. Tyske okkupasjon. 10 öre 1942.

106-107. " Öre 194 ?

108. 10 öre 1948.

109. " 1952.

110. Öre 1953.

111. " 1954.

112. 2 öre 1956.

113. 10 öre 1957.

Olav V.
.....

114. 2 öre 1963.

DANMARK.

Erik av Pommern.
.....

115-116. Hulpenning. Krone. Schive XIII, 21.

Frederik I.
.....

117. Sösling 1524. Schou 126.

Christian IV.
.....

118. Skilling 1620.

119. 2 skilling 1625.

120. " 1627.

121. " 1644-48.

Frederik III.
.....

122. 2 skilling 1649.

123. " 1651.

124. " 1654.

125. " 1661.

126. 4 skilling 1667.

127. 2 skilling 1667.

128-129. " 166 ?

Christian V.
.....

130. Skilling 1676.

131-137. 2 skilling 1677.

138. Skilling 1680.

Frederik IV.
.....

139. 2 skilling 1711.
140. " 1714.
141. " 1715.
142. Skilling 1719.
143. " 1722.

Frederik V.
.....

144. Skilling 1761.
145-148. " 1762.
149-150. " 1763.
151-153. " 1764.
154. " 17 ?

Christian VII.
.....

155-157. Skilling 1771.
158-166. " 1779.
167-170. " 1782.
171. 2 skilling 1784.

SVERIGE.

Thordemans gr.XVIII.
.....

172. Tosidig mynt. Löve/krone.

Thordemans gr.XX.
.....

173. Hulpennig. Krone i strålerand.
174-175. " **A.** i strålerand.

TYSKLAND.

Hulpenninger med oksehode.
.....

176. Oertzen 182. Sæther nr.13.

177.- Sæther nr. 18.

178-179. " nr.21.

Bremen og Werdøn.
.....

180. Carl XI. av Sverige. Sechsling 1675, præget i Stade.

UIDENTIFISERTE.

181-186. Middelaldermynt?

MYNTLIKNEDE.

187. Fragmentarisk trekanapp.

Adjunkt Kåre Olav Solhjell,

3550 Gol

067 77614

Gol den 5. 12. 1981.

Universitetets oldsaksamling,
Fredriks gate 2,

Oslo 1.

OLDSAKSAMLINGEN	
J.nr. 002500	07 DEC 81
SAKSB. A.E.C.	ARK.Nr:

Dykkar ref.: Jnr. 2274/81 AEC/CH

M.A. AVD. til
bevarelse AEC

OLDSAKER I HALLINGDAL.

Eg takkar for all hjelp, og nå sist for kopi av alle registerkorta for Hallingdal i landskatalogen.

Eg har merka meg at det finst fylldige registreringar frå utgravningane i stavkyrkjetuftene i Ål og i Torpo, men dei manglar for dei andre stavkyrkjetuftene i dalen. Det er ikkje sikkert at alle desse tuftene er undersøkt, men eg kjenner i alle høve til at det er gjort utgravningar i stavkyrkjetufta på Nes. Soknepresten der, Frank Kolberg, opplyser at han har gått gjennom registerkorta for funna derifrå i Oldsaksamlinga.

Spørsmålet mitt er såleis om funn frå dei andre stavkyrkjetuftene, og serleg den på Nes, kan vere katalogført på anna måte enn gjennom landskatalogen. Kan det kanskje også tenkjast at korta for Nes kan vere plassert under eit anna "Nes" ?

Det vil nå bli utarbeidd ei enkel bearbeiding av alle oldfunn og faste fornminne i Hallingdal i regi av kulturutvalet for regionen. Det er difor viktig at materialet er så fullstendig som ård, og det er av avgjerande betydning at alle bygdene blir hand-sama likt.

Eg ville difor vere takksam dersom eventuelle nye registerkort kunne bli kopiert og tilsendt på same måte som sist. Betaling for den forrige sendinga er nå sendt.

Så takkar eg enno ein gong for all god hjelp, og vonar at vi framleis kan få komme med nye spørsmål dersom det blir nødvendig.

Med helsing

Kåre Olav Solhjell
Kåre Olav Solhjell

Adjunkt Kåre Olav Solhjell
3550 GOL

20. januar 1982
IHVM/EH

Vedr. Oldsaker fra stavkirketuften i Hallingdal

Middelalderavdelingen har fått oversendt Deres brev til førstekon-
servator Arne Emil Christensen datert 5.12.1981.

Nes stavkirketuft ble undersøkt av førsteantikvar Håkon Christie,
Riksantikvaren i 1965. De innkomne funn omfatter C.31623-31629,
se vedlagte kopi av Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1965-1966.
Dessuten vedlegges kopi av kort for tidligere innkomne gjenstander
fra kirken.

Med hilsen

Inger Helene Vibe Müller
Konservator

Vedlegg